

Державний вищий навчальний заклад
«Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»
Факультет історії, політології і міжнародних відносин
Кафедра історії Центральної та Східної Європи і спеціальних галузей
історичної науки

Дипломна робота
на здобуття другого (магістерського) рівня вищої освіти
на тему:
«СУСПІЛЬНІ ПРОЦЕСИ В ГАЛИЧИНІ В ПЕРІОД
НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЇ (1941–1944 РР.)»

Виконав: студент групи СОІ–2М
спеціальності 014 «Середня освіта. Історія»
Баран М.О.

Керівник: кандидат історичних наук,
доцент Стефанюк Г. В.

Рецензент: кандидат історичних наук,
доцент Довган Ю.Л.

Івано-Франківськ – 2021р.

АНОТАЦІЯ

Баран Михайло Олегович. Суспільні процеси в Галичині в роки німецької окупації (1941-1944рр.) Дипломна робота на здобуття другого (магістерського) рівня вищої освіти за спеціальністю 014 Середня освіта. Історія. – ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника». – Івано-Франківськ, 2021.

У дипломній роботі проведено комплексне дослідження проблематики суспільних процесів в Галичині в роки німецької окупації. Зокрема, проаналізований рух Опору на території Східної Галичини, охарактеризоване східногалицьке суспільство в контексті українського визвольного руху. Також детально описуються українсько-польські відносини у Галичині під час війни.

Історіографія даної проблематики наповнена працями як радянських, так і сучасних вітчизняних науковців. Присутні публікації і діаспорних представників.

Важливою складовою роботи є дослідження методів для вивчення теми «Суспільних процесів в Галичині в роки німецької окупації (1941–1944рр.)» у школі. Частина з них демонструється у четвертому розділі у плані конспекті.

Зазначено, що у період незалежності відбувся величезний прогрес у дослідженнях теми окупації Галичини. Автори розвінчують радянські міфи, окреслюють і дискутують над питаннями, які раніше замовчувались. Вказано, що розпочався новий етап осмислення власної історії.

Ключові слова: суспільні процеси, окупація, дистрикт «Галичина», Рух Опору, колаборація, ОУН, УПА.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
Розділ 1. Джерелознавчі та історіографічні аспекти дослідження.....	8
1.1. Джерельна база проблеми нацистської окупації Галичини у 1941-1944 роках.....	8
1.2. Стан сучасної вітчизняної наукової розробки теми.....	17
Розділ 2. Дистрикт Галичина в період нацистського «нового порядку» в 1941–1944 рр.....	24
2.1. Встановлення німецького окупаційного режиму в Галичині та становище місцевого населення.....	24
2.2. Східногалицьке суспільство в контексті українського національно-визвольного руху 1941–1944 роки.....	36
2.3. Особливості українсько-польських відносин в Галичині в 1941–1944 рр.....	47
Розділ 3. Методика опрацювання теми «Суспільні процеси в Галичині в роки німецької окупації (1941–1944рр.)» на уроках історії в школі.....	54
Розділ 4. План-конспект уроку з історії України на тему «Суспільні процеси в Галичині в роки німецької окупації (1941–1944рр.)».	66
ВИСНОВКИ	74
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	76

ВСТУП

Актуальність теми. Історія України періоду 1939–1945 рр. посідає одне із провідних місць в усьому вітчизняному історіописанні. Науковці знаходяться в пошуку нових підходів і методів для вивчення Другої світової війни. Масове зацікавлення істориками цією проблемою можна пояснити процесами, що відбуваються в суспільстві.

Тепер розглядаються питання, які раніше замовчувались, заповнюються «пробіли» в історії, складні процеси аналізуються з нових сторін. Частково цьому сприяло залучення великої кількості нових архівних документів і матеріалів, до яких раніше не мали доступу українські історики.

Воюючи з СРСР, Німеччина спланувала декілька проектів для встановлення на Сході «нового порядку», який визначав особливості та характер окупаційного режиму на захоплених нацистами землях.

У планах А. Гітлера було три варіанти для подальшої долі цих територій:

- 1) надати їм певних форм офіційно суверенних, але насправді прямо залежних від Райху держав;
- 2) встановити надзвичайний режим окупації із збереженням за Німеччиною «свободи рук» (тобто можливості на свій розсуд змінювати політичний курс на захоплених східних землях);
- 3) приєднати завойовані території до складу Райху і здійснювати їхню колонізацію.

Період окупації 1941–1944рр. має величезну кількість фактів, які можна віднайти у найрізноманітніших носіях інформації. Серед них: архівні документи, тогочасна преса, матеріали «усної історії», кінофотофонові документи, речові джерела та ін. Науковець С. О. Шмідт називає сукупність цих носіїв «джерельною базою». Опрацювання даної інформації проводиться вже кілька десятків років і, на щастя, не втрачає актуальності навіть сьогодні. Причини цього явища варто шукати у найбільш загальних,

ключових тенденціях вивчення джерельної бази Другої світової війни загалом та її окремих складових зокрема.

Відповідь на питання, які виникають у зв'язку з переосмисленням подій Другої світової війни та її складової – Великої Вітчизняної війни на базі нових джерел та сучасних методологічних підходів, як на нашу думку, є актуальним для об'єктивного бачення і насичення історії минулої світової війни. Інтерес викликають регіональні особливості заходів, здійснені гітлерівськими окупантами на захоплених територіях, встановлення «нового порядку» та впровадження гітлерівського законодавства на території Галичини.

Метою дипломної роботи є комплексне дослідження проблематики суспільних процесів в Галичині в 1941–1944 роках.

Для досягнення визначеної мети, нам потрібно вирішити наступні **завдання:**

- проаналізувати джерельну базу та історіографію проблеми нацистської окупації Галичини у 1941–1944 роках;
- охарактеризувати політику нацистської окупаційної влади щодо східногалицького населення 1941–1944 роки;
- розглянути рух Опору на території Східної Галичини в роки німецької окупації 1941–1944 роки;
- охарактеризувати східногалицьке суспільство в контексті українського національно-визвольного руху у 1941–1944 роки;
- дати загальну характеристику особливостям українсько-польських відносин в Галичині під час німецької окупації у 1941–1944 роки;
- проаналізувати методику опрацювання теми «Суспільні процеси в Галичині в роки німецької окупації (1941–1944рр.)» на уроках історії в школі та навести розширений план-конспект уроку.

Об'єктом дипломної роботи є суспільні процеси в умовах нацистського «нового порядку» в Галичині у 1941–1944 роках.

Предметом дослідження є закономірності встановлення нацистського «нового порядку» та реалізація суспільних процесів в Галичині в 1941–1944 роках.

Хронологічні рамки дослідження складають 1941–2021 роки. Нижню межу становить 1944 рік, тобто час встановлення нацистського «нового порядку» на українських землях. Верхня межа позначена 2021 роком, тобто визначено період, коли в сучасний час вивчається досліджувана проблематика на уроках історії України в школі.

Методологічна основа дослідження. У процесі вивчення історичних аспектів німецької окупації в Галичині у 1941–1944 роках, нами застосовувалися принципи і методи загальнонаукового та історичного аналізу. Принцип об'єктивності дозволив критично осмислити заідеологізовані штампи та інтерпретації окремих аспектів даної проблематики. Порівняльно-історичний метод використано у співставленні особливостей соціально-політичних, методико-ідеологічних та концептуальних аспектів розвитку української політичної думки в першій половині ХХ століття. Системно-структурний метод дав можливість визначити основні напрямки дослідження, а метод періодизації – простежити розвиток подій у хронологічному порядку. Метод систематизації та узагальнення дозволив визначити конкретні результати відповідно до плану дипломного дослідження.

Наукова новизна дипломної роботи полягає в тому, що автором зроблена спроба комплексно дослідити та систематизувати опрацьований матеріал стосовно проблематики суспільних процесів в Галичині в роки німецької окупації (1941–1944рр.)

Практичне значення роботи полягає у можливості використання матеріалів дослідження при підготовці до написання реферативних повідомлень, курсових досліджень та наукових проектів з проблем німецької окупації у Галичині в роки Другої світової війни. Також є можливість використання узагальнень дослідження при подальшому

вивченні історіографічних аспектів проблеми, підготовці до семінарських та лекційних занять з курсу історії України, а також при проходженні педагогічної практики у школі.

Структура роботи. Дипломна робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків та списку використаних джерел.

Розділ 1.

ДЖЕРЕЛОЗНАВЧІ ТА ІСТОРИОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1.ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ПРОБЛЕМИ НАЦИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ ГАЛИЧИНИ У 1941–1944 РОКАХ

Аналізуючи джерельну базу проблеми нацистської окупації Галичини у 1941–1944 роках, варто зазначити, що доля Східної Галичини визначилася А. Гітлером ще 16 липня 1941 р. на нараді, в якій брав участь рейхсміністр А. Розенберг та шеф рейхсканцелярії націонал-соціалістичної партії М. Борман. Пояснюючи необхідність розподілу України, А. Гітлер сказав, що колишня «австрійська Галичина повинна стати областю німецького Райху» [52, с. 392].

Наказ від 17 липня 1941 р. свідчив про те, що управління Східною Галичиною тепер відходило до генерал-губернатора Г. Франка. Попри те, що погляди керівної верхівки Райху не були однозначними, А. Розенберг настоював на тому, щоб надати Україні певні переваги, аж поки тут не буде створена незалежна держава. Проте А. Гітлер проігнорував ці аргументи, видавши декрети від 17 і 22 липня 1941 р. і розпорядження Г. Франка, 1 серпня 1941 р. Галичина як п'ятий дистрикт відтепер офіційно стала частиною Генеральної Губернії [52].

Дистрикт «Галичина» не був схожим на інші території Генеральної Губернії. У Кракові, Варшаві, Радомі та Любліні більшу половину населення становили поляки, в той час як українці були лише другою за чисельністю етнічною групою. У дистрикті «Галичина» українців було набагато більше, аніж інших національностей. В цей же час, Західна Україна відрізнялася від решти України: більшою густотою населення, представниками різноманітних національностей (українці, поляки, євреї). Не було однакового відношення до німців, а між собою доволі часто етнічні групи доходили до конфліктних ситуацій [66].

Одне із завдань окупаційної політики полягало у підпорядкуванні цілої системи управління в «Галичині». Як і у Великонімеччині, організовувалася влада, повсюду створювалися адміністрації у різних сферах життєдіяльності. Головною, а, відповідно, і вищою посадою був генерал-губернатор, який відповідав перед фюрером за всі свої дієства. Законодавча влада була у руках Г. Франка, який керував правлінням Генеральної Губернії. Це був виконавчий орган, на чолі якого стояв д-р Йозеф Бюлер.

Правління складалося із 13 відділів (міністерств). Підпорядкування у фахових справах належало відповідним міністерствам, а у інших – міністерству внутрішніх справ райху.

Варто зазначити, що у радянський період дослідження пов'язані з нацистською окупацією Галичини на початку 1940-х років здійснювалися на декількох рівнях.

На першому рівні здійснювалося збирання інформації, яка оформлялася, а потім носії диференціювалися в архівних установах, науково-дослідних інститутах, багатьох бібліотеках. Після цього створювалися пошукові системи, публікувалися довідники.

На другому рівні аналізувалися прикладні тексти, джерелознавча вибірка і тільки потім результати публікували у різноманітних збірниках.

Третій рівень вирішував питання теоретико-методологічного характеру (а саме: правильність видачі документів, те, як потрібно класифікувати джерельну базу та інші).

Величезна кількість документів періоду 1941–1944 років була передана обласним архівам, а також філіям (Тернопіль, Кременець, Стрий, Дрогобич, Львів, Станіслав). Деякі з документів потрапили у центральні архіви. Наприклад, у Центральний державний архів Жовтневої революції і соціалістичного будівництва УРСР (м. Київ, м. Харків; сьогодні – Центральний державний архів вищих органів влади та управління України), а також до відділу «А» МДБ УРСР (сьогодні – Галузевий державний архів

Служби безпеки України). Через обмеження доступу до документів, велику їх частину не змогли використати для науково-дослідницької праці.

У кінці 1940-х років джерельна база потроху оформлялася у описи, фонди і справи. На рахунок праці Держархіву Львівської області, В.М. Кислий зазначає, що після війни архів продовжував збирати документи. Наявні фонди як технічно, так і науково опрацьовувалися. Відбувалося це наступним чином: працівник отримував частину документів, після чого він мав проаналізувати їх, буквально кожен аркуш, а потім визначити хронологічні рамки і те, до якого фонду документ належить. Аркуші складалися у справи, які отримували чіткі заголовки. У кінці потрібно було скласти опис проаналізованих справ. Така важка робота розтягнулася на період з 1940 років ХХ ст. по 1960 роки. За цей час були значно покращені умови для того, щоб зберігати відповідні документи. Створювалися сховища, де окремі справи ставили в обкладинки, а сторінки були пронумеровані олівцем [41, с. 301].

У 1948–1950рр. архівісти підготували декілька збірників: «Німецько-фашистські окупанти на Станіславщині та боротьба з ними за вигнання з області (1941–1944 рр.)» та «Хронологічний довідник про тимчасову окупацію німецько-фашистськими загарбниками населених пунктів Станіславської області і звільнення їх Радянською Армією (1941–1944 рр.)» Невідомо чому, але вони не були опубліковані. Однак, виявились доволі цінними та набули популярності серед дослідників Другої світової війни [106].

Щось схоже відбувалося і у Тернопільщині, де також активно працювали архівні установи. Після того, як у квітні 1944 р. Тернопіль був звільнений, Державний обласний архів практично відразу приступив до роботи. Близьче до зими відновили роботу 20 райдержархівів.

У держархіві області було 73 фонди, 533858 справ, у міських та райдержархівах – 36 фондів, 5367 справ, 7790 кг документів розсипом. Архівісти загорілися бажанням знайти приміщення, які були придатними для зберігання документів, а також різноманітних видань.

У м. Кременець в середині 1944 року створюється філіал держархіву області, який пізніше в 1946 році передається в Тернопіль, а саме в обласний архів.

Тернопільські архівісти, яких очолював Михайло Анзін, плідно працювали. І вже під кінець 1944 року змогли зібрати майже три тисячі зв'язок документів, дванадцять кг розсипом, фотографії і приблизно дві тисячі книг на різних мовах.

Варто зазначити, що формування архівних установ відбувалося протягом 1947–1948 років. Окрім 2 міських архівів та обласного, діяло ще й 38 районних [3, с. 3].

Отже, треба сказати, що під кінець 1940-х років обласні архіви потроху відновлювали свою діяльність. Безліч документів поступали в архів несистематизованими, що і мали виправити архівісти.

Наступним завданням, яке постало перед архівістами стало систематизування джерел та оприлюднення результатів. Важливим було наголосити на головних ідеях радянської археографії, які вона висвітлювала у різноманітних документах.

У статті ««Історіописання Другої світової війни як самостійна субдисципліна», О. Лисенко так висловився щодо публікації документів у середині ХХ століття: «Влада суворо перевіряла інформацію, яка друкувалась у виданнях. Лише декілька з них були документальними (до прикладу: ««Совершенно секретно! Только для командования. Стратегия фашистской Германии в войне против СССР» (М., 1967), «Нюрнберзький процес», який видавався кілька разів та «Преступные цели – преступные средства». Варто відзначити і тритомну працю «Советская Украина в годы Великой Отечественной войны. 1941–1945») [55, с. 11].

Особливої уваги заслуговають такі збірники документів як «Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні. Збірник документів і матеріалів», а також «Львівщина у Великій Вітчизняній війні (1941–1945). Збірник документів і матеріалів».

Автори цих праць виділяли наступні ідеї:

- а) «жахливі звірства фашистів», що доказують їхню злочинність;
- б) «невтомна і запекла боротьба партизанів»;
- в) «діяльність комсомольців та комуністів у підпіллі»; г) «українські націоналісти та УГКЦ – «прихвостні фашизму». Треба сказати, що ідеї, висловлені в таких працях не можуть звучати по-художньому емоційно. Вони втрачають свою наукову цінність.

У документі під № 247, що виданий 23 серпня 1941 р. «Директива рейхсміністра окупированных восточных областей о введении чрезвычайных карательных мер к местному населению» [78, с. 88] показана жорстокість німецьких солдатів, а також наведені злочини, за які карали на смерть. Беззаперечно, німецька окупаційна влада вела жахливу, безжалісну політику на захоплених землях. У документах чітко розкрито злочини проти людяності.

Ця жорстокість викривається у радянській археографії, приводячи безліч прикладів. Однак, із зрозумілих причин, не вказана інформація про злодіяння радянських солдат, які нівечили землі, покидаючи їх.

Упорядники документів та видань володіли великою кількістю інформації. Злочини німецьких солдат фіксувалися організовано.

2 листопада 1942 року прийняли наступне: «Указ Президиума Совета СССР об образовании чрезвычайной государственной комиссии по установлению и расследованию злодеяний фашистских захватчиков и их сообщников и причиненного ими ущерба...» [78, с. 89].

В загальному, злочини фашистів та радянський партизанський рух у Галичині були не такими масивними, як у Рейхскомісаріаті «Україна». Можна навести приклад, що в четвертому розділі другого тому праці «Советская Украина в годы Великой Отечественной войны. 1941 – 1945 гг.», що має назву «Злодеяния фашистских захватчиков на временно оккупированной территории республики», немає ні одного джерела, який би мав відношення до дистрикту Галичини [79, с. 300].

Про дистрикт йшла мова лише частково через те, що «комуністично-комсомольська» боротьба в Галичині, злодіяння німецьких солдат та супротив радянських партизан не був надто інтенсивним, порівняно з іншими окупованими частинами України. Однак, неодноразово критикувалися українські націоналісти та представники української греко-католицької церкви, які проживали в Галичині [72, с. 13].

Питання, що розкривали проблеми публікації джерел та видань, знайшли своє місце у наступних статтях: «Исторический архив», «Вопросы архивоведения», «Труды Московского историко-архивного института», «Археографический ежегодник».

З подібними публікаціями можна ознайомитися також у періодичних виданнях. Варто згадати каталоги «Советская археография», яка мала чотири випуски.

Якщо спробувати зробити висновки по особливостях джерелознавчих студій у 1941–1944 роки, можна виділити декілька моментів.

Щодо негативних – треба відмітити, що вибір джерел, які публікувалися, проходили жорсткий контроль верхівки влади. За відсутності альтернативних документів, мова про якусь дискусію у виданнях навіть не йшла.

Серед позитивних процесів можна назвати величезний масив роботи архівістів, які проаналізували тисячі документів, зберегли їх і дали змогу розкрити злочини окупаційної влади.

Загалом, якщо вести мову про ідеологічну складову у джерельній базі нацистської окупації Галичини, то вона має два рівні. Перший, власне, джерельний рівень, зумовлений тим, що творці тогочасних документів здебільшого були активними учасниками тих подій, носіями певного світогляду та ідеології, тому вони не могли описувати події, явища чи персоналії «без гніву та пристрасті». Для прикладу, наведемо джерельну інформацію офіційного характеру, де особливо помітна тенденційність та протиріччя. Зокрема, у документі «Звернення Президії Верховної Ради і Ради

Народних Комісарів УРСР «До учасників так званих «УПА та УНРА», представників українського націоналістичного руху характеризують так: «Гітлерівські підлабузники, що плюндрували наш рідний край. Це вони, мерзенні зрадники, своїми руками допомагали й допомагають Гітлеру вішати, мучити, гнати в неволю наших людей, палити й руйнувати наші міста і села, грабити наше добро» [104].

Також у документі відверто здійснюється викривлення дійсності з допомогою застосування «риторичних» питань: «Чи хоч одного німецько-гітлерівського ката вбила ця оунівська зброя?», «Чи вчинили загони «УПА» або бульбівців хоч один озброєний виступ проти гітлерівців?», «Чи хоч одного нещасного нашого невільника визволили оунівські загони, коли гітлерівці гнали його з рідної оселі на німецьку каторгу?» [104].

Протилежну інформацію знаходимо у іншому томі «Літопису УПА». Щодо «союзницьких» (згідно із логікою попереднього документу) відносин між ОУН та німецькою адміністрацією, тут уже читаємо, що в окремих місцях українські націоналісти створюються свої нелегальні організації для боротьби з фашистськими окупантами під лозунгом «За самостійну Україну без німців». А також, передбачивши серйозну загрозу з боку ОУНівців і відчувши їх нещирість до себе, нацистська влада почала репресії щодо ОУНівців і, в першу чергу, сторонників Бандери [104].

Другий рівень – це рівень джерелознавчих досліджень. Різномісний фактологічного характеру дозволяє сьогодні здійснити джерельну вибірку, яка відповідатиме наперед сформованій гіпотезі. Тобто, можна назбирати збірку документів під умовною назвою «Воїни УПА – герої» і з таким самим успіхом можна видати збірку «Воїни УПА – бандити». Аналогічна постановка проблеми стосується таких питань як діяльність Українського центрального комітету, дивізії СС «Галичина», Української греко-католицької церкви та інших.

Розвиток новітніх технологій розкриває нові можливості для історичної науки. Тому, ще одним штрихом щодо характеристики джерельної бази

нацистської окупації Галичини (1941 – 1944 рр.) сьогодні є використання сучасних засобів опрацювання інформації (насамперед, комп'ютерів та інтернету). Використання глобальної мережі спрощує доступ до документів, що містяться у різних частинах світу та створює незалежну й зручну платформу для міжнародних дискусій та обміну думками. Значні обчислювальні можливості сучасних комп'ютерів дають змогу працювати з даними «масових джерел», спрощують аналіз статистичних даних та використовуються в інших практичних цілях (наприклад, для перекладу).

Прогрес історичної інформатики надає потужні ресурсні можливості, що дозволять вивести дослідження джерельної бази (в тому числі й нацистської окупації Галичини) на новий дослідницький рівень. Як зазначає дослідник В. О. Куліков, «можна визначити такі основні напрямки історичної інформатики: комп'ютеризований статистичний аналіз історичних джерел (квантитативна історія); математичне моделювання історичних процесів; комп'ютеризований аналіз текстів та зображень; створення й використання електронних ресурсів, історичні бази даних; електронна археографія й архівознавство; історична геоінформатика, моделювання даних історичних джерел за допомогою технології XML та багато ін.» [50, с. 78].

У відповідності до визначених напрямків історичної інформатики, в подальшому відбуватиметься дослідження комплексу джерел нацистської окупації Галичини.

На нашу думку, електронна археографія буде активно розвиватись в майбутньому. Реалізація цього розвитку відбуватиметься як шляхом публікації в мережі все більшого масиву документальних даних, так і завдяки вирішенню теоретичних питань електронної археографії. Можемо також припустити, що публікації джерел до вивчення проблеми нацистської окупації Галичини в мережі Інтернет здійснюватиметься у контексті дещо ширших тем (наприклад «Друга світова війна» чи «Український національно-визвольний рух» – зважаючи на політичну кон'юнктуру сьогодення, ці теми є доволі актуальними). Перспективним сьогодні є розвиток й інших напрямків

історичної інформатики та використання її результатів у дослідженні джерельної бази нацистської окупації Галичини.

Отже, проаналізувавши джерельну базу проблеми нацистської окупації Галичини у 1941–1944 роках, варто зазначити, що джерельна база, яка висвітлювала усі чинники та деталі «нового порядку», проходила на декількох рівнях.

Для початку, відбувалася систематизація архівістами маси документів у фондах архівів Тернопільської, Станіславської, Львівської областей, а також їхніх філій. До частини документів мали доступ тільки службовці, оскільки вони були засекречені.

Обов'язковим доповненням до офіційної радянської історіографії мали стати видання, які описували окупаційний режим у всіх його жорстоких проявах.

Отож, джерельна база нацистської окупації Галичини не стала предметом окремого дослідження, а висвітлювалася в контексті ширших археографічних проблем.

1.2. СТАН СУЧАСНОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ТЕМИ

Характеризуючи основні тенденції сучасної національної історіографії проблематики суспільних процесів у Галичині під час німецької окупації (1941–1944 рр.), треба відмітити, що вона аналізує тематику, яка протягом довгого періоду була нерозкрита. Мова йде про політику в усіх регіонах України та дослідження регіональних особливостей окупаційного режиму [26, с. 227].

Такі особливості в Галичині досліджує А. Боляновський. Однією з рис його праць є бажання знайти суть окупаційного режиму як в Галичині, так і у всій Генеральній Губернії.

Велика частина інформації у його виданнях присвячена спробі створити «галицьку модель» окупаційної політики і надати «спеціальний статус» дистрикту. Значну увагу автор приділив малодослідженим деталям німецької окупації та «нового порядку». Розповів про особливості національної політики, а також описав освітню, культурну і, не менш важливу, релігійну політику німецької влади на початку 1940-х років [27, с. 6].

Якщо говорити про соціальну політику в Галичині, то варто відмітити дослідника Б. О. Яроша і його монографію «Тоталітарний режим на західноукраїнських землях в 30–50-х рр. ХХ ст. (історико-політичний аспект)» [88, с. 78].

Дослідник відмічає, що на захоплених землях німці проводили заходи, які були спрямовані на ліквідацію будь-яких ознак державності і територіальної єдності.

Україна була розділена Берліном на декілька частин. До складу дистрикту «Галичина» входили Тернопільська, Станіславська, Дрогобицька й Львівська області. Згодом до нього приєднали Краківське генерал-губернаторство, яке очолив Г. Франк. Гітлер видав наказ, за яким на цій території мав проводитися жосткий режим [88, с. 67].

Говорячи про соціальну політику на окупованих територіях, автор відмічає, що німецька адміністрація мала завдання взяти із українських земель максимальну кількість продовольства задля благополуччя Рейху [88, с. 68].

Також, Б. Ярош описує трудові зобов'язання українців різної вікової категорії.

Вагомий внесок у розробку питання відносно становища галицького суспільства в роки Другої світової війни здійснила дослідниця Г. Стефанюк [81, с. 64].

До прикладу, у праці «Українське питання в контексті німецької східної політики» історик охарактеризувала місце України в політичних планах німецької влади. Окрім того, вона проаналізувала адміністративний поділ України між Трансністрією, Генеральною Губернією та рейхскомісаріатом Україна [81, с. 65].

В. Офіцинський у своїй брошурі «Східногалицька періодика 1941–1944 рр.: політичні та культурні аспекти» охарактеризував особливості політичного розвитку та суспільно-політичного становища в Галичині, використовуючи низку періодичних видань, а саме: «Станіславівське слово», «Українська школа», «Львівські вісті», «Українські щоденні вісті». Дослідник значну увагу приділив різноманітним особливостям та деталям нацистського адміністративного управління в дистрикті «Галичина», описав роботу Українського центрального комітету, визначив його роль у значному розвитку освіти у вказаний період часу, а також проаналізував взаємодію української верхівки влади, селян та міщан із окупантами в різні періоди війни [65, с. 34].

Сучасна історіографія відмічається великою кількістю праць, пов'язаних зі становищем галицького народу у роки окупації. Варто відзначити працю П. Кам'янського та І. Андрухіва «Суспільно-політичні та релігійні процеси на Станіславщині в кінці 30–50-х рр. ХХ ст. Історико-правовий аналіз» [21]. Уваги також заслуговує «Станіславщина: двадцять буремних літ (1939–1959)» А. Француза та І. Андрухіва [20].

У цих працях дослідники аналізують усі сфери життя населення Станіславщини (Івано-Франківщини) у період 1941–1944 років. Зокрема, обговорюються аспекти боротьби з релігійними утисками з боку окупаційної влади, так і радянської, з колективізацією. Також висвітлено проблемний розвиток освіти під час окупації.

Дослідник О. Марущенко відмічає, що зазвичай серед українських і польських вчених говорять про втрати тільки польського народу. Проте ніхто не піднімав питання втрат населення саме українців.

Автор звертає увагу на те, що в сучасних історичних працях йде мова про відсутність в українських історіографічних працях статистики українських і польських жертв. Потрібно провести більш-менш точний підрахунок втрат з обох сторін і не варто керуватися брехливою, не до кінця дослідженою інформацією про кількість загиблих [59, с.13].

Сучасний період у вітчизняній історіографії можна охарактеризувати підвищеним рівнем уваги до історії ОУН і УПА в період Другої світової війни.

О. Лисенко відмічає, що велику роль у зацікавленості даною темою є той факт, що до сьогоднішнього дня є живі учасники Другої світової війни, члени ОУН, УПА та радянські партизани. Притримуючись і досі різних ідеологічних поглядів, вони продовжують відстоювати своє, тільки вже словами, а не зброєю [54, с. 2].

Підрахувавши публікації на дану тему за 1998 і 2002 роки, О. Лисенко і О. Марущенко виявили їх аж 1400.

У 1997 році була затверджена Урядова комісія, яка повинна була вивчати діяльність ОУН і УПА. Також була створена група істориків у Інституті історії України НАН, яку очолив професор С. Кульчицький. Від 1998 по 2004 роки група опублікувала 28 книг [64, с. 23].

У 2005 році був виданий документ, який підводив підсумки вивчення проблематики ОУН і УПА. Він був опублікований під назвою «Фаховий висновок робочої групи істориків при Урядовій комісії з вивчення діяльності

ОУН і УПА». Також, створена колективна монографія «Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія. Історичні нариси».

Проаналізувавши сучасну українську історіографію, можна сформулювати наступні висновки:

по-перше, з'явилась величезна кількість фактичного матеріалу, який допоміг краще розкрити український самостійницький рух у роки Другої світової війни. Тепер історики мають змогу досліджувати десятки томів, які присвячені історії ОУН і УПА.

по-друге, міфи, які створила радянська історіографія, потроху спростовуються. Історики доводять, що при аналізі боротьби українських націоналістів радянська історіографія замовчувала факт національно-визвольних мотивів.

Обговорюючи питання суспільних процесів у Галичині на початку 1940-х років, потрібно згадати і про культурно-освітницьку діяльність. Великий внесок у вказану проблематику зробила Н. Антонюк, написавши монографію «Українське культурне життя в Генеральній Губернії (1939–1944 рр.)» [22, с. 145].

Проаналізувавши документи періодичної преси, що виходила в Генеральній Губернії в 1941–1944 роки, авторка виділила основні етапи культурного процесу і проаналізувала його головні складові. А саме: літературу, мистецтво, видавничу діяльність, науку, освіту та релігійне життя.

Важливою публікацією І. Поїздник, яка більш детально розкриває дану тему є «Окупаційна влада як чинник міжконфесійних відносин на Галичині в 1941–1944 рр.» [64, с. 818].

Авторка проаналізувала становище церкви в Галичині і релігійне загалом, зазначивши, що як населення, так і духовенство змінило своє ставлення до німецьких окупантів. Історик вважає, що церква мала об'єднати людей у важкі часи, а вірні виступити разом проти спільного ворога.

Виходячи з необхідності приділити увагу у вивченні історико-біографічних досліджень, у 90-х роках ХХ ст. українські дослідники

звернулися до вивчення діяльності видатних політичних, громадських і духовних діячів, в тому числі митрополита Української греко-католицької церкви А. Шептицького. Деякі підсумкові твердження щодо цієї роботи читаємо у висновках ужгородського історика М. Вегеша, який, відзначаючи високу оцінку сучасними авторами екуменічної і громадсько-політичної діяльності А. Шептицького, зазначає, що він зробив великий внесок у розвиток УГКЦ, культури та освіти в Галичині, сприяв піднесенню рівня національної свідомості населення, руйнуючи висновки радянських істориків, які були пов'язані з «фашистською діяльністю Шептицького» [57, с. 200].

У сучасній вітчизняній історіографії проблематика українського культурного життя впродовж нацистського окупаційного періоду була в центрі уваги О. Луцького, Г. Стефанюк.

До прикладу, О. Луцький охарактеризував умови, основні напрями і особливості культурного життя Галичини у роки окупації. Дослідник зазначає, що початок 1940-х років важко перенесла інтелігенція, адже культура в ті часи переживала складний період. Варто сказати, що не дивлячись на все це, як націоналістичне підпілля, так і Український центральний комітет всіма силами намагався допомогти власному народові і відстояти його права та інтереси. Тож «настав час вшанувати тих, хто боровся за власну державу і не дозволяв померти духовній творчості України» [57, с. 201].

Історик Г. Стефанюк у своїй науковій публікації «Соціальна парадигма українського шкільництва в Галичині в роки німецької окупації (1941–1944 рр.)» зазначає, що, згідно з німецькою доктриною, що звалася «освіченим колоніалізмом», рівень освіченості мав забезпечити такий стан населення, щоб воно могло займатися господарським життям, однак, ні в якому разі не наближатися до рівня знань та освіти німецького народу [80, с. 812].

Також, Г. Стефанюк зазначила, що остаточну недовіру до влади спричинило масове закриття шкіл та приниження інтелігенції. Такі заходи розвіяли ілюзії «нового ладу» в Європі.

Загалом, висловлюємо сподівання, що факти з історії нацистської окупації Галичини у майбутньому не будуть «висмикуватись» творцями політичної ідеології із загального контексту історичного процесу. Цьому сприятиме хоча б те, що ті трагічні події через декілька поколінь втратять свою актуальність для політичної ідеології. Тим більше, що у сучасній українській історіографії спостерігається прогрес у вирішенні дискусійних питань. Прикладом наукового осмислення історичних процесів сьогодні, що дистанціюється від ідеологічних штампів, може слугувати вивчення вітчизняними дослідниками подій так званої «волинської трагедії». Вдалим є твердження сучасного дослідника цієї проблеми О. В. Маруценка, який говорить, що українські історики беруть активну участь в діалозі, що стосується питань українсько-польських відносин Другої світової війни. Вони більше не уникають «важких» питань та визнають певну частину відповідальності українського народу за кривавий, жорстокий конфлікт.

Це говорить про появу і розвиток в українській історіографії ревізійністської течії. Її представники не бояться відповідати сучасним вимогам світової історіографії і прагнуть створити нову, незаангажовану версію української історії.

Задля цього вони важко працюють над проблематикою Волинської трагедії 1943 року, намагаючись об'єктивно і спокійно аналізувати події тих часів. Також історики пропонують аналітичні праці, які підготовлені в напрямі сучасних наукових дискурсів [59, с. 80].

Отже, охарактеризувавши основні тенденції сучасної національної історіографії суспільних процесів у Галичині в період німецької окупації (1941–1944 роки), варто зазначити, що різкі зміни у дослідженні даної проблематики розпочалися у кінці ХХ – на початку ХХІ ст., відколи Україна стала незалежною державою і історики розпочали активну працю, аналізуючи події Другої світової війни, переосмислюючи їх, розвінчуюючи міфи радянської історіографії.

Важливими факторами, що вплинули на розвиток української історіографії, є «архівна революція», а також поява маси документів, до яких раніше не було доступу.

Розділ 2.

ДИСТРИКТ ГАЛИЧИНА В ПЕРІОД НАЦИСТСЬКОГО «НОВОГО ПОРЯДКУ» В 1941–1944 РР.

2.1. ВСТАНОВЛЕННЯ НІМЕЦЬКОГО ОКУПАЦІЙНОГО РЕЖИМУ В ГАЛИЧИНІ ТА СТАНОВИЩЕ МІСЦЕВОГО НАСЕЛЕННЯ

Нацистська Німеччина розглядала українське питання в контексті своєї глобальної зовнішньої політики, якою передбачалося створення найбільшої у світі німецької імперії. Україна в цих планах мала бути використана по максимуму завдяки своїм економічним можливостям і вдалим географічним становищем.

На думку німецьких окупантів, Україна чудово підходила для точки опори, з якої можна відштовхуватись при подальшому захопленні Сходу. Однак, у цій ситуації, зовсім не враховувалися інтереси українського населення. А. Гітлер прямо говорив, що йому необхідна Україна для того, щоб Німеччина ні в якому разі не була ослаблена голодом, як у Першій світовій війні» [4, с. 90].

А. Розенберг, він же райхсміністр східних окупованих територій, так говорив про значення України: «Україна повинна забезпечити продовольством не тільки Німеччину, а й Європу» [22, с. 92] .

Спочатку Німеччина спробувала захопити Україну дипломатичними методами. 23 серпня 1939 року був підписаний німецько-радянський пакт про ненапад. У додатковому протоколі чітко визначалися сфери впливу Радянського Союзу і Німеччини у Східній Європі. В тому числі були поділені території Польщі та Західної України.

У липні 1941 року німецькі солдати захопили західні області УРСР, а до кінця осені – практично всю Україну і почали втілювати в життя свої плани.

А. Гітлер розраховував на те, що відвойовані у СРСР українські землі, а також інші країни Східної Європи, мали бути повністю залежними від Німеччини.

Так само була визначена роль Східної Галичини. 16 липня 1941 року відбулася нарада, на якій були присутні шеф райхсканцелярії нацистів М. Борман та райхсміністр А. Розенберг.

А. Гітлер наголошував на тому, що Галичина, яка раніше була частиною Австрійської імперії, тепер повинна увійти до складу німецького Райху [71, с. 33].

Після цього розпочалося обговорення питань про те, що до Генеральної Губернії, більшу половину якої становили польські землі, варто приєднати Східну Галичину. Однак, після переговорів, А. Гітлер передумав. Він вирішив, що кращим рішенням буде тільки підпорядкування її райхсміністрові Г. Франку [13].

В цей час у Львові дане питання невимовно стурбувало Українську раду сеньйорів, яка була найвищим представницьким органом українського громадянства. Рада вирішила відправити телеграму з протестом райхсміністру закордонних справ Й. Ріббентропу. Суть телеграми була в тому, щоб передати, що в українського народу на першому місці стоїть національна ідея. Він пережив багато труднощів, більшовицький терор, польську окупацію, але завжди був готовий піти на любі жертви заради збереження держави. Так і в цьому випадку, Українська рада не зможе взяти на себе подальшу відповідальність за наслідки у разі анексії Західної України. Є лише один вихід – проголосити самостійну Українську державу [85, с. 99].

17 липня 1941 року виходить наказ А. Гітлера. Відтепер Галичина входила в склад Генерального Губернаторства, яке очолював Г. Франк. Офіційне підтвердження відбулося 1 серпня 1941 року, на підставі декретів від 17 і 22 липня [2].

Дистрикт «Галичина» був створений з Тернопільської (без північних районів), Львівської, Станіславської та Дрогобицької областей. Загальна площа становила 48081 км², а кількість мешканців 4789 тисяч.

Приєднання Галичини до Генерального Губернаторства призвело до суперечок.

Так, райхсміністр східних окупованих територій А. Розенберг визнав помилковим те, що райони навколо Львова підпорядковувалися адміністративному керівництву Генеральної Губернії, яка була створена Німеччиною 12 жовтня 1939 р. на території Польщі як колонія з тоталітарним устроєм» [22, с. 102].

Генерал-губернатор Г. Франк був задоволений значним збільшенням території Генеральної Губернії. За його обіцянками, населення повинно було активно працювати задля Райху. Виконуючи свої колонізаційні плани, він прагнув створити резервуар робочої сили для Німеччини [49, с. 289].

Оглядаючись назад, німці пам'ятали, що Галичина була частиною Австрійської імперії з вигідним географічним становищем. Вони вбачали в українських землях частину Райху, а не окупований регіон. Враховуючи ці фактори, можна зрозуміти чому ставлення німців до Галичини було дещо іншим [48, с. 77].

На підтвердження цих слів можна згадати мемуари К. Паньківського, який був головою Українського крайового комітету. Він говорив про те, що багато німців пам'ятали минуле цих земель, а також були серед лав Галицької армії в кінці Першої світової війни. До прикладу, А. Бізанц – колишній підполковник УГА, або ж Г. Кох – в минулому сотник УГА. Усе це мало важливе значення [48, с. 77].

Після створення дистрикту, провідні посади, звісно ж, зайняли члени німецької військової адміністрації.

Політичну ситуацію на округах повинно було контролювати гестапо, а громадський порядок – жандармерія. В цей же час В. Кубійович, який очолював Український Центральний Комітет, пропонує створити структури Комітету, які перетворилися у так звані «допоміжні органи». Їхнім завданням було співробітництво з німецькими адміністраціями.

Після цього в округах дистрикту створюються окружні комітети, відповідно в повітах – повітові, районні, волосні. Також існували «мужі довір'я», які діяли в селах.

УКК разом зі своїми відділами мали займатися як культурно-освітніми, так і господарськими справами. Ще однією функцією була допомога окупантам у боротьбі з ворогами України – більшовиками [48, с. 77].

Завдяки тому, що у Галичині українці склали більшу частину населення, на відміну від інших територій України, тут створилися комфортніші умови для розгортання діяльності українських націоналістичних або культурницьких організацій [33, с. 55].

Українцям вдалося зберегти чималу кількість власних гімназій, видавництв, а також різноманітних молодіжних організацій. Також, тут були присутні діючі вищі навчальні заклади. Не менш важливими були фахові та народні школи, які залишилися державними.

Фінансовий референт Українського окружного комітету зазначав, що кожен чесний українець зобов'язаний сплачувати національний податок до УЦК у Львові. Усі громадяни, в тому числі і вчителі, повинні були виконувати свій прямий обов'язок.

Зокрема, існували наступні податки для вчителів:

1) «одружені – 1% від місячної заробітної плати, неодружені – 2%; 2) річний – у розмірі 1 злотого від кожного морга (0,60 га) уживаної землі» [3, с. 66].

Перед народними школами теж ставили завдання збору лікарської сировини. Права на відмову не було. За погане виконання обов'язків вчителів могли притягнути до кримінальної відповідальності. І, навпаки, за доблесний збір, «вчителів можуть звільнити від обов'язкової шеститижневої роботи на жнивах в лігеншафтах» [85].

Політика Третього Райху, яка стосувалася населення Галичини, зокрема українців та поляків, була неоднозначною. І ті, і інші були обмежені в певних громадянських правах. В деяких сферах життя переваги над поляками надавалися українцям і навпаки. Нацисти діяли за принципом «поділяй і владарюй».

Зовсім іншим було відношення окупантів було до євреїв. На це є певні історичні причини, до яких українці не причетні. Німці думали, що євреї прагнуть захопити світ за допомогою більшовицької радянської держави.

12 вересня 1941 року вийшла директива верховного командування Вермахту, яка наголошувала, що «боротьба з більшовиками потребує швидких, нещадних дій, особливо, проти євреїв, які є головними ворогами та представниками більшовизму» [21, с. 45].

Німцям потрібно було відправляти людей на роботу, яка була схожа на їхні основні заняття. Це потребувало певної диференціації у ставленні німецької адміністрації до різноманітних груп населення.

Як міщани, так і селяни, мусили в обов'язковому порядку виконувати усе, що було написано у розпорядженнях нацистів. Тобто, вони змушені були виконувати будь-які наказати окупантів.

Нацистська влада виправдовувала низький рівень соціального захисту у східногалицького населення лише труднощами воєнного часу. В соціальному плані «новий порядок», який проводився в Галичині, повинен був максимально експлуатувати населення краю. Позбавлені громадянських прав, галичани намагалися вижити в умовах жорстокої війни.

Характеризуючи нацистський окупаційний режим у східногалицькому селі в 1941–1944 роки, варто зазначити, що спочатку українське селянство з надією в очах зустріло вступ німецьких військ на свою територію. Старші віком люди пам'ятали про колишні часи, про життя в Австрійській імперії, яке на, їхню думку, було кращим, аніж тепер. Такі сподівання підкріплювали німецькі агітації, в яких зазначалося, що українці стануть рівними поруч з іншими європейськими народами [40, с. 80].

Дехто серед селян говорив, що німці допоможуть відновити українську державу, репресій більше не буде і, можливо, зміниться форма власності на землю [28, с. 82]

В. Косик в одній із праць описує, що на початку окупації селяни добровільно приносили німецьким солдатам різноманітні домашні продукти, зокрема, молоко і яйця.

Селяни прагнули досягти своєї мети. На той час нею став розпуск колгоспів, які залишилися від Радянського Союзу, та розділення їх земель. До обговорення цього питання приєдналися і церковні представники, які також захотіли повернути свої земельні наділи. Зокрема, цю ідею підтримував митрополит УГКЦ А. Шептицький [75, с. 202].

Такий поворот подій на деякий час спантеличив окупантів. Їм довелося завчасно розкрити справжні наміри щодо українських земель. Аграрна політика, яка була запроваджена з літа 1941 року у Східній Галичині, дуже швидко змінила думку селян стосовно їхніх «благих» намірів.

На базі колгоспів та радгоспів німецька влада почала створювати великотоварні господарства, або ж по іншому – лігеншафти. Про ліквідацію пережитків радянщини можна було забути [40, с. 187].

Попри те, німецька адміністрація не заборонила дрібні приватні господарства, однак, змусила підприємців сплачувати податки і працювати в лігеншафті, якщо вони бажали і надалі утримувати власне господарство.

Усе це починало нагадувати панщину в нагірших її проявах. Вдень селяни змушені були працювати в лігеншафтах і тільки ввечері або ж уночі мали змогу обробляти власну землю, за яку ще й сплачували податки [40, с. 202].

Коли губернатором в Галичині став К. Ляш, аграрна реформа так і не була проведена. Землею могли користувати селяни лише тимчасово, що відповідно, погіршувало ставлення їх до влади.

Тому, щоб налагодити відносини із сільським населенням, але в першу чергу для того, щоб збільшити кількість натуральної продукції, новопризначений губернатор О. Вехтер планував ввести проект, в якому селяни могли взяти землю у приватну власність. Однак, ці плани не були одобрені вищим керівництвом.

Щоб якось заохотити селян до здачі продовольчих податків, окупаційна адміністрація встановила мінімальну ціну за здану продукцію. Це мало спрацювати таким чином, щоб у селян склалося враження, немов продукти викуповуються, а не конфіскуються.

За гроші, які платили за продукти, майже нічого не можна було придбати. Для товарів першої необхідності потрібно було отримати спеціальний талон, який можна було придбати в окупаційної влади. Тільки він підтверджував, що та чи інша людина сплачує задані норми податків.

У 1941 році в дистрикті запровадили чергову систему продовольчих податків, які була відверто грабіжницькою. Наприклад, у с. Черче на Станіславщині німці забирали в людей зерно, розбивали жорна. Встановлювали податок у розмірі 600 літрів молока в рік при наявності однієї корови. Над тими хто не йшов на роботу у лігеншафт, знущалися.

На Тернопільщині на початку окупації забороняли вбивати худобу або ж молоти зерно. Позакривали усі до одного водянні млини, а за користування жорнами жорстоко карали.

У місті Бурштин на Станіславщині був підірваний млин окупантами. В селі Рудники Снятинського району селянам взагалі не дозволяли продавати зерно [37, с. 90].

Уся ця жорстокість окупантів відобразилася в народному фольклорі. Наприклад, в пісні, яку співали в 1941 році в селищі Гермаківка на Тернопільщині, звучали наступні слова: ««...наказ строго – жорна здай..., ляндвірт грубий за жорна вибив зуби..., поховали люди жорна... тільки мелять, як ніч чорна» [60, с. 203].

Через незадовільну аграрну політику німецької адміністрації, селяни почали відмовлятися виконувати накази. Інформація про це містилася в скарзі від 15 липня 1941 року старости Рави-Руського [11].

Через посиленій і необдуманий збір харчової продукції, а також неврожай, який припав на кінець 1941 – початок 1942 років, в доволі багатьох

селах Прикарпаття і Карпат розпочався голод. Люди не мали змоги забезпечити себе найпростішими харчами [28, с. 187].

Найгірше прийшлося жителям Надвірнянщини, Верховинщини та ще деяких гірських місцевостей. Досить того, що забрали все зерно, у 1942 році закінчилися запаси картоплі. Доводилося їсти кропиву, молочай та інші трави, щоб якось вижити [87, с. 58].

Не дивлячись на спроби Українського допомогового комітету запобігти якимось чином поширенню голоду, він продовжувався.

Факти голоду у 1943 році зафіксовані у Мшані, Карчинові, Мостиськах, Городку та інших селищах. Про числені випадки голоду у місті Львові описано у листі міщан, який був адресований губернатору дистрикту Галичина: «Ми і наші діти голодні. Зробіть щось для нас. Жителі Львова благають їсти. Ми не одержуємо ні молока, ні м'яса. Хліба одержуємо зовсім мало, і він дуже поганий. Пайок дуже мізерний. Ми брудні, нема чим помитися, нема мила. То ви, культуртрегери? Але ми бачимо м'ясо, ковбасу, борошно, масло, овочі, білий хліб і все інше, тільки воно для німців. Ми будемо кричати на весь світ. Люди ходять як тіні. Народ гине» [43, с. 78].

На Львівщині, голод був зафіксований у селі Звенигород, що знаходиться в Пустомитівському районі. Там загинуло 50 чоловік [37, с. 203].

Люди намагалисялюбими способами врятуватися. До прикладу, йшли у сусідні області, щоб виміняти власні речі на харчі. Але при поверненні назад, через Дністер, вони зустрічали місцеву поліцію, яка відбирала усі продукти, а людей або вбивали, або відправляли на роботу в Німеччину [37, с. 206].

У відозві 1941 року, яку видав староста Асбах до населення Станіславського краю, говорилося про те, що десятки сімей залишилося без домівок через численні повені. Людське майно понівечене, а худоба потопилася. Окружне староство роздасть одяг, живність та допоможе грошима. У банку був відкритий рахунок для допомоги потерпілим.

Однак, такі нацистські дії зовсім не співпадали з планами верхівки влади і її курсом [63, с. 203].

Після того як німецькі війська програли битву під Сталінградом, становище окупантів в рази погіршилося. В цей момент з'являється ідея повернути симпатії селян і надати їм частину земель у приватну власність.

Вже вдруге О. Вехтер у березні 1943 року запропонував німецькій владі покращити становище землян за допомогою приватної власності. Г. Гімлер, який завідував цими справами, погодився на даний проект, однак за умови повної здачі всіх континентів.

24 квітня 1943 року нарешті приватна власність, яка була націоналізована радянським керівництвом відновилася на території Галичини [25, с. 23].

Вже у серпні 1943 року О. Вехтер видав інструкцію, яка прискорювала респриватизацію землі. Тепер землі, які раніше були націоналізовані радянською владою, селяни повертали собі. Регіональні видання описували це так: «Власники нерухомості, що забрали більшовики, набувають знову права власності. Повертаються права власності ґрунтів» [10, с. 3].

На той час галичани уже розуміли чого насправді добиваються окупанти. До прикладу, в селі Олесько Львівської області селянин на ім'я Іван Потирай казав, що хоч вони і працювали на землі, але не володіли нею. Результати важкої праці, у їхньому випадку це був хліб, поїдали німці [83, с. 305].

Після вироблення у власних господарствах продукції, галичани могли залишити собі тільки те, що залишалось після виплати податків. Мається на увазі і тваринна, і аграрна продукції.

29 серпня 1942 року вийшло розпорядження Центральної станиці, яке забороняло селянам продавати мед, яйця та птицю [6].

Місцева преса всіляко описувала боротьбу окупантів з селянами, які намагалися торгувати продуктами на базарі. Наприклад, газета «Рогатинське словоопублікувала статтю «Таким не місце в чесній громаді», де розповідалося, що Німеччина звільнила народ від більшовиків, а простолюднине намагаються дезорганізувати ці заслуги і продають жидам харчі у містах. Молоко треба носити у молочарню [8, с. 1].

Німецька адміністрація намагалася стимулювати селян задля здачі податків агітаційними плакатами на кшталт: «Твоя зброя проти більшовизму – здати контингент» [28, с. 187].

У липні 1942 року у дистрикті Галичина запровадили надзвичайний стан на час збору урожаю. Такий указ видав генерал-губернатор Г. Франк, назвавши його «охороною жнив».

За цим указом, німецькі спеціальні суди мали право вбивати всіх, хто навмисно псував або понівечив сільськогосподарську продукцію, або ж не сплачував податки чи заважав іншим це робити [28, с. 189].

Також в указі зазначалося, що той, хто протягом посівної кампанії буде ухилятися від праці або допомоги іншим селянам, буде покараний, як мінімум, конфіскацією худоби та господарських інструментів [28, с. 189].

15 березня 1943 року вийшов указ, згідно якого селяни, які мали корів, повинні були здавати вже не по 600 літрів молока, а по 800. А при наявності теляти – 500 літрів. Проте жирність молока не повинна бути нижчою за 2,7%. При невиконанні цих умов, корову могли забрати [12].

Покарання окупантів щодо галицьких селян були вкрай жорстокими. Наприклад, у селищі Отинія, що на Станіславщині, у 1943 році за саботаж обліку худоби конфіскували усіх домашніх тварин [105].

У селі Черче у селянина відібрали худобу за те, що син переховувався від німців, які хотіли вивезти його на примусові роботи. У селян, які не здавали молоко, при тому, що в них була корова, забирали її і не дозволяли купляти іншу [105].

Німецька адміністрація встановила квоту на робочу силу, яку потрібно було вивезти.

За розпорядженням Ф. Заукеля, в травні 1942 року, з одного населеного пункту мали вивозити 10% від загальної кількості населення. У випадку ухилення виїзду на примусову роботу, жорстоко карали – доходило до спалення цілих сіл чи викрадення людей [102, с. 9].

У селі Олесько на Львівщині весною 1942 року окупанти зібрали в цетрі села всіх жителів, крім людей старшого віку та німців. З них були виділені чоловіки і відправлені на роботу у Німеччину [37, с. 367].

У Львові в 1942 році сталася облава житлових будинків, закладів, базарів, одним словом усіх установ, що призвело до масової паніки у місті [43, с. 66].

Свого піку облави по вивезенню людей досягнули у 1943 році весною, хоча такі акції проводилися і раніше. Із 1943 року у Галичині можна помітити зменшення вікового цензу осіб, які могли би працювати у Німеччині. До 1943 року забирали людей до 1926 року народження, а вже з 1943 року під мобілізацію попадали і молоді люди 1927 – 1928 року народження.

Після операції «Сіно» до Німеччини вивезли безліч дітей віком від 10 до 14 років [39, с. 34].

Окрім економічного тиску, населення притісняли ще й у духовному плані. Греко-католицьке духовенство на Станіславщині не могло проводити пастирську діяльність на захоплених землях. А вже у квітні 1943 року заборонено відправляти богослужіння у святкові дні, навіть якщо вони припадали на середину тижня.

Серед святкових днів залишили Йордан, Різдво, Великодні понеділки. [82, с. 110].

Отже, маніпулювання нацистською верхівкою українським питанням у роки Другої світової війни переконливо довело, що А. Гітлер ніколи не розглядав його вирішення в інтересах українського народу.

Подальша доля захоплених земель цікавила його тільки тому, що вони були важливі для подальшої агресії на схід. Східногалицьке село початку 1940-х років стало аграрно-сировинним додатком Німеччини. Землі нещавно експлуатувалися окупаційною адміністрацією, виснажуючи як природні ресурси Галичини, так і трудові.

Намагання німецької адміністрації використовувати метод «розділяй і владарюй» між поляками та українцями не дали потрібних результатів.

Нацисти не були зацікавлені створенням незалежної України, чого так прагнули галичани. Вони не забезпечили належних умов для життя у дистрикті «Галичина». Не були вирішені аграрні та соціальні питання, які призвели до виникнення опозиції у вигляді українського, польського та прорадянського руху Опору.

2.2. СХІДНОГАЛИЦЬКЕ СУСПІЛЬСТВО В КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ В 1941–1944 РР.

Під час дослідження питань, пов'язаних із участю східногалицького соціуму в контексті національно-визвольного руху 1941–1944 рр., ми побачили що населення Галичини у різний спосіб відреагувало на початок радянсько-німецької війни. Щодо єврейського населення Галичини, то вони сприйняли початок цього конфлікту із жахом. У польському середовищі, у свою чергу, не існувало єдиної думки у ставленні до німецького окупаційного режиму. На диво старше покоління поляків досить позитивно сприймали прихід нацистів. Вони ототожнювали їх із австрійською владою.

Німеччину розглядали як більш цивілізовану державу, аніж СРСР. Молодше покоління польського населення асоціювала початок війни між німцями і більшовиками з початком власного визволення. Однак, друга половина поляків розуміла, що їх очікує лише зміна окупації. Хоча новий режим і здавався трохи кращим [91].

Підтвердженням усьому вище вказаному може слугувати цей уривок: «...У натовпі міщан, котрі вітали німців, можна було побачити також польських жінок із квітами...» [96, с. 103]. Якщо узагальнювати, у середовищі польського соціуму Галичини нацистська окупація сприймалася набагато краще, ніж радянська влада.

Варто також, сказати що при нацистській окупації краю порушувались питання німецької політики антисемітизму. Велика частина представників духовенства та збіднілої інтелігенції вважали, що переслідування євреїв є справедливим, і що треба помститися за всі образи. Інші лише раділи, сподіваючись на появу нових робочих місць для поляків [96].

Ставлення до нової окупації визначалось також самою приналежністю до певного соціального прошарку населення. «...Серед тих, хто вітав прихід

німецьких військ, переважали убого одягнені дрібноміщани. Інтелігенції було мало...» [96, с. 105].

Збідніле міське населення вірило у те, що нарешті настали хороші часи для них. Через звільнення євреїв з посад створювалась величезна кількість вільних та оплачувальних робочих місць. Інтелігенція, у свою чергу, не розділяла таких думок, адже розуміла, що навіть якщо і появляться нові робочі місця, то лише у сфері торгівлі [96].

Населення Галичини протягом перших кількох тижнів мало досить позитивне ставлення до німецької влади, перш за все це було зумовлено через страх перед можливістю відновлення радянської диктатури. Адже вони розуміли, якщо більшовики повернуться одразу, розпочнуться нові арешти та депортації. Таку думку поділяли між собою як і прості робітники, так і представники інтелігенції.

В цей час в Галичині почали поширювати нові чутки, котрі стосувались закінчення війни. У них йшлося про те, що війна нібито повинна закінчитись в 1941 році. Ось як згадує цей момент у своїх спогадах Є. Наконечний: «Більшість львів'ян були переконані, що німці війну майже виграли. Здавалося, що ще місяць – два і все закінчиться. У центрі міста встановили величезний стенд з картою Східної Європи. Карта мала демонструвати актуальний стан фронтових дій. Прямими чорними лініями з Заходу на Схід позначався блискавичний наступ німецьких дій. Що три дні чорні лінії домальовувались на декілька сантиметрів все далі і далі на Схід» [62, с. 189].

Населення Галичини не розглядало німецьку окупацію краю як довготривалу перспективу.

Томашевський у своїх спогадах згадує ті події і зазначає, що «продуктів практично не було. За хлібом стояли величезні черги, більші чим на початку приходу радянської влади. Крамниці з продуктами працювали всього лиш до четвертої години дня. Серед товарів у Личакові можна було знайти тільки сигарети та цукор. Проте, цукор і так був у більшості населення і не став надто ходовим товаром. Люди боялися запасатися продукцією на довший час, бо

боялися, що в найближчому майбутньому усе заберуть німці. Проте ніхто не нарікав на важкі умови, довгі черги... Провину за таке життя не покладали на режим, як це було за час правління більшовиків, і навіть не на режим. Просто це була біда, яку треба було перетерпіти» [96].

Німецьке командування вирішило розгорнути активну пропагандистську діяльність для того, щоб справити позитивне враження на галицьке населення. «...Агітаційно-пропагандистської діяльності, яку розгорнули нацистські владні структури з метою укорінення у масовій свідомості образу щасливої Німеччини. Трансляції кінофільмів передували кількахвилинні ролики, що інформували про успіхи німецьких військ...» [100, с. 312].

Також, варто зазначити що у сільській місцевості досить поширеним агітаційним способом був показ кінофільмів. Людям дозволили безплатно ходити в кіно, де показували, як німецька армія блискавично прориває ворожий фронт. Змінився і зовнішній вигляд поселень. Швидко забрали радянські вивіски та любі агітаційні плакати, матеріали. Замість цього вивісили портрети А. Гітлера і німецькі прапори. Поступово вводилася німецька мова [1].

Варто, також зазначити, що в цей час почали поширюватись такі адміністративні явища як перейменування вулиць. Цьому може свідчити такі рядки: «...Тишу вулиць порушували гучномовці, які транслювали німецьку й українську музику. Змінювалися і самі назви вулиць. Наприклад, у Львові колишня вулиця Куркова отримала назву Мадярської, Кармелітська – Румунської, Лесі Українки – Староміської...» [4, с. 2].

Крім заміни назв вулиць зазнали змін і самі найменування міст та районів, про що і свідчать наступні рядки: «...Німецькі назви отримали й райони міста: Кайзервальд, Персінгоф, Гольдберг, Клоппердорф, Зоммерстайн, Вайнберген, Кальтвассер...» [9, с. 50].

В ситуації, коли відбулось загострення продовольчої ситуації та наростання незадоволення німецькою політикою, почали поширюватись чутки про можливість поразки німецьких військ. Ми можемо побачити, що

уже протягом місяця існування німецької окупації ставлення до неї набуло негативного характеру. Населення вже не сумнівались у тому, що Німеччина зазнає поразки. Проте, про небезпеку з боку комунізму вже ніхто не говорив. В свою чергу провідну роль у перемозі відводили Англії та Америці. « У черзі на вул. Сонячній говорили про захоплення о. Крит та Норвегії і про те, що скоро В. Сікорський вирушить на Львів. 23 – 25 липня Польща відновить свою державність. Де, що, як – невідомо. Але Польща буде. Поляки сприймають такі чутки з недовірою, оскільки пригадують обіцянки ще періоду радянзації, які так і не були реалізовані» [96, с. 103].

Повертаючись до питання репресивної політики, яку проводили німцьке командування, у перші тижні після окупації дистрикту «Галичина» у мешканців не викликало такого страху, як діяльність радянської диктатури. Галичани все ще вірили у нездатність жорстоких антигуманних дій зі сторони нацистських владних структур. Проте, СС, почало займатись масовими арештами громадян та примусовими вивезеннями на роботи до нацистської Німеччини. Ці дії переконували у протилежному. Вони призвели до того, що люди почали жити в постійному страху перед німецькою владою. Ольшанський, згадуючи ці події, відзначав страх людей перед заходом сонця, які поспіхом заслоняли свої вікна. Кожного дня їм доводилося чути новини про те, як їхні знайомі і друзі були арештовані.

Його батьки ледь не впали у паніку, дізнавшись про затримання лікарів Я. Гутта, Й. Кохая та А. Рачинського. Його батько і сам був лікарем, довгий час чекаючи, коли і його заберуть нацисти [94].

Якщо говорити про способи залякування, то однією із найпоширеніших методик була привселюдна страта. «...Звичною стала практика проведення публічних страт. Від таких страт у Львівському повіті за період від 1 листопада 1943 р. до 1 березня 1944 р. загинуло 350 осіб...» [90, с. 109].

Через таку політику люди почали боятись виходити на вулицю. Велика ймовірність того, що простий перехожий міг стати жертвою німецького офіцерського командування. За словами З. Бжежінського: «...Гітлерівці просто

на вулиці вдавалися до агресії, особливо по відношенню до єврейського населення. Він розповідав, що став свідком підпалення євреєві бороди...» [108, с. 65].

Також в Галичині була введена комендантська година. Приблизно з сьомої години вечора люди старалися не виходити на вулицю, хоч і мали ще три години вільного часу. А все це через наближення фронту [93].

Поширювалася інформація про те, що почали арештовувати на вулицях людей за розмови на політичні теми. Через безліч злочинів нацистських окупантів, незадоволення населення з часом зростало, а відношення до німців ставало вкрай негативним. Асоціації з небезпекою почали викликати такі речі, як одяг німецьких солдатів, агітаційні матеріали, а також символіка нацистів [32].

В час воєних дій на фронті стало зрозуміло, що німецький окупаційний режим протримається довше, ніж усі передбачали. Якщо проаналізувати ставлення поляків до німецького окупаційного режиму, потрібно послуговуватися запропонованою класифікацією Г. Грицюком: «...Група людей, які прагнуть брати активну участь у підпільній діяльності; група людей, які хотіли б брати участь у підпільній діяльності, але страх перед можливими наслідками служить для них перешкодою; група людей, які, у зв'язку із певними сімейними обставинами, не можуть брати участі в підпіллі; група людей, які не хочуть брати активної участі в підпільній діяльності, пояснюючи це висловом: – Ще не час...» [100, с. 345].

Великою мірою на настроях польського населення позначився перелом ходу воєних дій на фронті. Наконечний, описуючи ці події, відзначав, що у лютому 1943 року була трьохденна жалоба по шостій армії, яка загинула під Сталінградом. Відразу ж зачинилися усі розважальні заклади, кінотеатри. Повсюди можна було помітити розвішені чорні прапори у Львові. Приховано, але львів'яни раділи. Песимісти навіть погодилися, що німці не зможуть виграти війну, а оптимісти доказували, що німецькій владі залишилось ще буквально кілька місяців і вже весною буде відновлена польська влада [62].

«...Численні розпорядження місцевої адміністрації спричинилися до наростання неспокою. Поляки сподівалися якнайшвидшого завершення війни, однак з певним острахом, що спричинено можливістю повторного встановлення радянської влади...» [91, с. 567].

У своєму звіті П. Яроцький зазначав, що поляки все ж таки більше ненавидять радянську владу, чим нацистів. На Німеччину в той час вже дивилися як ворога, який от-от програє війну. А радянську владу сприймали як нового, ще гіршого ворога. Нового загострення ситуація набула після появи радянських диверсійних груп [14, с. 90].

«Певне незадоволення викликала можливість співпраці польського уряду з СРСР. Поляки боялися наростання у зв'язку з цим німецького терору» [92, с. 55].

Проте, навіть серед патріотів польського населення відмічалось зневірення у ефективності діянь польського уряду, який перебував у Лондоні [92].

Влітку 1944 р. відбулось певне загострення ситуації. І так, в неспокійний час, розпочалися бомбардування, масові арештки. Люди боялися, що їх евакуюють зі Львова і заберуть на примусові роботи. Хтось емігрував на захід. Зокрема, навіть ті особи, які раніше були проти виїзду з рідних поселень [92].

Також у спогадах Є. Наконечного вказувалось що: «Тоді зі Львова,... тікало в світ за очі чимало звичайних цивільних мешканців. Хто тікав перед більшовиками, а хто просто боявся бомбардувань і перспектив вуличних боїв. Ритм життя міста був тривожний...» [62, с. 102].

Люди із жахом сприймали можливість воєних дій, тому що повітряні атаки, особливо в період радянського контрнаступу 1944 р., досить часто призводили до великої кількості жертв. Галичанин Б. Єндрик у своїх розповідях вказував, що з весни 1944 року ніхто вже не дивувався нічним нальотам на місто. Зазвичай, в одну і ту саму годину – на світанку та біля опівночі. Літаки скидали фосфорні бомби. В одну з ночей бомбардували залізничний вокзал, тому що там було багато вагонів з пораненими

військовими. Усю ніч лунали крики то стони поранених і вмираючих людей [109].

У звіті ОУН повідомлялось, що «внаслідок бомбардування в с. Радча згоріло 20 господарств і церква, в Чернієві – церква, школа і 5 господарств» [86, с. 345].

У зв'язку з німецькою окупацією краю змінними стали взаємовідносини у східногалицькому соціумі. «Ще у жовтні 1941 р. Головна рада опіки (ГРО) видала відозву до поляків із закликом допомогти органам суспільної опіки матеріальними пожертвами» [19, с. 22].

«Однак у звітах польських комітетів (ПК) за січень – лютий 1942 р. повідомлялося, що ставлення польського населення до діяльності ГРО швидше нейтральне, аніж прихильне.» [17, с. 102].

Однак, через декілька місяців ситуація в краї змінилася. «У звіті ПК у м. Тернопіль за серпень 1942 р. йшлося про те, що поляки охоче долучаються до діяльності ГРО, а якщо і залишаються нейтральними, то тільки через важке матеріальне становище.» [16, с. 156].

Люди вважали, що своїм обов'язком вони повинні надати допомогу тим, хто її потребує найбільше. Ось такі рядки наводить С. Шибальський у своїх спогадах: «...На організований ГРО благодійний концерт у січні 1943 р. квиток придбати було важко, оскільки кожен у міру можливості намагався прилучитися до діяльності харитативних органів...» [110].

Ще пару місяців тому колишні «сусіди», якими вважали себе українці та поляки, стали ворогами. Причину цього дійства треба шукати у підступній продуманій політиці нацистів у національній сфері.

А. Гітлер доволі часто застосовував принцип «розділяй і владарюй», намагаючись посварити поляків з українцями. Його головною метою стало перетворення України на придатний життєвий простір для німецького народу [98].

Досліджуючи національно-визвольний рух на території дистрикту «Галичина» в роки нацистської окупації 1941–1944 рр., варто зазначити, що

однією з першоперешкод на шляху вивчення історії Руху Опору на вказаній території є, в значній мірі, застарілість радянської історичної думки, а також неузгодженість використання сучасних термінів серед українських науковців.

Радянські дослідники під час післявоєнних десятиліть не змогли дійти згоди щодо використання та інтерпретації терміну «партизанська війна (рух)».

Прибічники широкого трактування терміну стверджують, що не можна зводити партизанський рух лише до дій партизанських загонів і підпілля. Інша сторона вважає, що при широкому тлумаченні терміну «партизанський рух» починають стиратися межі між людьми, котрі ведуть військову боротьбу, з одного боку, та неозброєні підпільники і патріоти, з іншого. Тому не варто ототожнювати партизанську боротьбу з пасивними формами боротьби або ж з підпіллям [42].

Радянські історики термін «Рух Опору» вважали умовним через те, що СРСР був окупований лише частково, а не як сусідні країни – повністю. Вважалось, що радянська держава стояла на чолі боротьби з загарбниками.

Відповідно, термін «всенародна боротьба» відносився до Радянського Союзу [101].

Однак, цей доказ не є аргументованим, тому що визначення Руху Опору, подається у радянському ж «Военно-энциклопедическом словаре» як «антифашистські агітація і пропаганда, саботаж, страйки, диверсії, партизанська боротьба», не заперечує суть радянської термінології «всенародної боротьби», яка там трактується як «дії партизанських загонів, підпілля масовий зрив населенням воєнних, економічних і політичних заходів окупантів».

Варто пам'ятати те, що в дистрикті «Галичина» активно діяли представники польського прокомуністичного та національного підпілля. Також треба зазначити, що крім того на початку війни вийшло декілька видань, в яких були опубліковані заклики органів радянської влади до народу, суть яких полягала у опорі нацистам. На Тернопільщині варто відзначити газету «За Родину» [56].

Протягом усього періоду окупації краю радянські газети публікували різноманітні статті. Серед них треба відмітити радянські публікації, газети, які описували діяльність українських партизанів. Газети, а також бойові листки могли видаватися у партизанських з'єднаннях.

Наприклад, публікувалася газета «Радянська Україна» у з'єднанні О. Федорова, а також «Червоний партизан С. А. Ковпака [35].

В 1942 році для збору документів і матеріалів з історії Великої Вітчизняної війни була організована комісія на чолі з академіком І. І. Мінделем. В її складі була секція партизанського руху, співробітники котрої часто виїжджали в тил ворога, де записували свідчення партизанів про бойову діяльність. Згодом ці рукописи були направлені на зберігання у фондах інституту історії АН СРСР [56, с. 33].

Досить велике значення має узагальнююча праця «Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941– 1945 рр.» [84, с. 333].

Вона описує негативне висвітлення діяльності самостійницького руху (українського і польського). Сучасні оцінки істориків цього видання не є однозначними, проте варто відмітити масштабність праці, в якій характеризуються особливості війни на землях України [84, с. 333].

Ще одним із напрямків радянської історіографічної думки «Руху Опору» посіла боротьба проти так званого «буржуазного фальсифікаторства». Радянські історики сприйняли праці західних дослідників як фальсифікацію історії війни з метою звести наклеп на політику СРСР, принизити його роль у розгромі фашизму. З самого початку цей напрям відрізняло неприйняття праць західних дослідників. Вони не сприймалися як інша точка зору, співставлення з якою своїх поглядів дозволило б ґрунтовніше пізнати історичний процес [30, с. 291].

Думки, оцінки і висновки «буржуазних історіографів», якщо вони не співпадали з радянськими установками, відкидалися як ворожі. Радянські історики твердили, що буржуазна історіографія США, Англії та ФРН далека від наукового підходу до аналізу боротьби радянських партизанів, вона має на

меті лише кон'юнктурну мету, котра полягає в тому, щоб у читачів склалося негативна уява про радянських партизанів та радянських людей [11, с. 291].

Радянська історіографічна думка всіляко намагалась протидіяти «вигадкам про те, що українські буржуазні націоналісти боролися проти німців» [24, с. 137].

Наслідком цього було: «...В 50-тих роках закладено фундамент цілого напрямку історіографії, пов'язаного з критикою «українського буржуазного націоналізму». Це був швидше ідеологічний, ніж науковий напрямок радянської історіографії. Він був направлений на «викриття» та очорнення всього, що було пов'язане з українським національно-визвольним рухом. Своєрідним «взірцем» цього напрямку стала праця Наркома закордонних справ Української РСР Д. Мануїльського «Українсько-німецькі націоналісти на службі у фашистської Німеччини» (1945)...» [58, с. 10].

Аналізуючи інформаційні здобутки західних дослідників, доводимо до відома, що в них не існувало сталих поглядів на саму історію антинацистської боротьби на теренах СРСР. Ч. Діксон та О. Гейльбрун стверджували, що ще задовго до війни СРСР готувався до партизанських дій і активно проводив навчання серед своїх військових.

Проте Д. Еріксон не згоден з цією думкою і вважає, що перед війною у СРСР лунали гасла, суть яких була у побитті ворогів на їхній же території [47].

К. Руффман дотримується думки, що виступи радянського народу були анархічними і мали визвольний характер. Партизанський рух не контролювався партією [16].

Ми вважаємо, що на особливу увагу заслуговує «дослідницька діяльність Є. Венгерського, котрий у 1941–1944 роках був одним з керівників польського націоналістичного підпілля у Львові. Його праці багаті фактичним матеріалом, хоч і не позбавлені певної тенденційності. На зважених позиціях в описі діяльності українського та польського націоналістичного підпілля стоїть Р. Торжецький, праці якого вважаються класичними в обох країнах» [98, с. 67].

В сучасній російській історіографічній думці можна відзначити появу декількох наукових праць, в котрих розкрито основні напрямки «Руху Опору». Досить ретельно до аналізу партизанського руху на цих територіях підійшов В. Боярський [29].

«Автор розкрив систему організації та керівництва боротьбою проти окупантів, еволюцію стратегії і тактики, роль партії та органів державної безпеки, результативність та уроки дій «народних месників». Варто відзначити низку робіт А. Попова, які він присвятив вивченню ролі органів державної безпеки в управлінні та створенні партизанських структур» [70, с. 102].

Отже, досліджуючи рух опору на території Східної Галичини в роки німецької окупації 1941–1944 роки, варто зазначити, що на сьогодні ми маємо достатньо вивчену дану проблематику. Однак, залишається ще такі «білі плями», які потребують деталізованого пояснення. Таким чином, тематика антинацистської боротьби на території Східної Галичини продовжує залишатися проблематикою як наукових, так й ідеологічних студій. Проте, зазначимо, про зараз є пожвавлення у вивченні «білих плям», як свідчать сучасні наукові доробки. Очевидно, що саме таким пожвавленням у вивченні історичних реалій історична наука і виконує своє суспільне значення.

2.3.ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИХ ВІДНОСИН В ГАЛИЧИНІ В 1941-1944 РР.

Якщо починати характеризувати особливості українсько-польських відносин в Галичині під час німецької окупації у 1941–1944 роках, то варто зазначити, що ця проблематика була і залишається однією з найбільш дискусійних як в Україні, так і за її межами, тому дана проблематика трактується поняттям «важкі питання».

Говорячи про Польщу у 1939 р., то вона опинилася в край важкому становищі. Кордони Польщі були ізольованими, а її політики весною 1939 року намагалися виправити негативні наслідки розпаду Чехословаччини [47].

У цей період починається посилюватись німецький тиск на Польщу, саме такий поворот подій ознаменував повний провал усієї попередньої зовнішньополітичної концепції самої Речі Посполитої.

Міністр закордонних справ Німеччини Й. Ріббентроп зустрівся із польським послом Ю. Ліпським у Берліні 21 березня 1939 року. Ним вкотре були висунуті претензії на території Польщі [77].

Ситуація в Польщі дещо змінилась 26 березня. Вона остаточно відкинула зазіхання німців на власні території. Було зрозуміло, що між країнами назріває військовий конфлікт [77]. Польща згадала ситуацію, котра сталась із Чехословаччиною, і відмовилась від територіальних поступок Німеччині.

У березні 1939 року Франція та Великобританія пообіцяли військову допомогу Польщі. Хоча всі у цій ситуації розуміли, що це не змусить Гітлера змінити свої плани. Польський уряд хотів об'єднати в культурному та господарському плані Річ Посполиту. Він прагнув створити міцне і свідоме суспільство [15].

Перед самим урядом і громадянами Польщі постали пріоритетні завдання:

- їм потрібно було зміцнити позиції простого населення;
- покращити суспільногосподарське та культурне життя;

- змінити південно-східні землі у структурному плані.

Зміна структури мала відбуватися за допомогою збільшення сільського та міського осадництва, а також через підвищення темпів індустріалізації і т.д [15].

Одним із найголовніших завдань, котре поставило перед собою польське командування стало досягнення переваги поляків у всіх сферах життя. Рада міністрів хотіла видавати полякам різноманітні пільги, а також дискримінізувати цілою системою заходів, які стосувалися українців [77].

У своїй постанові вони наголошували, що органи самоврядування та державні органи усі свої замовлення повинні надавати виключно польським підприємствам.

Імпорт товарів у Польщі мав проводитися тільки через місцевих польських торговців. Таке рішення було прийнято Міністерством промисловості і торгівлі. Поляки хотіли ослабити українців, їх підприємницьку діяльність. В зв'язку з цим місцеві органи та міністерства отримали ширші повноваження. Відтепер вони мали право закривати будь-яке підприємство українців, відмовляти їм у дозволах на відкриття різноманітних закладів, чи то торговим чи промисловим [77].

Це призвело до того, що по всій території Галичини відбувалися різноманітні протести національного характеру, учасниками котрих була й українська греко-католицька громада (в основному священники). Ось що згадували про один із таких протестів на горі Лисоня: «До натовпу звернулося багато священників української уніатської церкви на чолі з о. Бачинським. Були оплакані загиблі герої 1929 р. Декламували націоналістичні вірші» [73, с. 189].

«Єпископ Г. Хомишин також привітав проголошення Акту 1941 р. своїм Пастирським листом у липні цього ж року, і сам особисто взяв участь у мітингу в Станіславі на його підтримку» [104, с. 14].

В часи нацистської окупації краю спостерігається покращення стосунків Г. Хомишина та А. Шептицького. Саме цей крок приніс церкві бажану на той час єдність, що було позитивним кроком в тогочасному житті дистрикту

«Галичина». Цей крок показав міцність, котру нацистська окупаційна влада враховувала.

Саме такі позитивні зміни відбулися в Греко-католицькій церкві, а також в свою чергу корислива підтримка німцями українського соціуму у національних бажаннях спричинила появу певного конфлікту із католицькою церквою.

В якийсь момент українці і поляки зрозуміли, що вони не в змозі вирішити територіальне питання без кривавої бійні. Це починало нагадувати етнічну чистку. Вимогою керівників УПА був перехід поляків за Буг. Поляки, відповідно, хотіли щоб українці виїхали на Схід – за Збруч [104].

Конфлікт «українець – поляк» був спланований владою. Водночас він призвів до конфлікту греко-католиків і католиків. Обидві сторони намагалися захистити своїх віруючих. Усе це призводило до того, що священники, в першу чергу, попадали під удар і ставали жертвами дурних вбивств. Також страждали і греко-католицькі і католицькі костьоли. Їх громили і грабували [104].

А. Шептицький неодноразово засуджував таку боротьбу. Митрополит у своїх посланнях та листах до вірних і духовенства, старався підкреслити важливість єдності населення України. Було зрозумілою річчю, що нацисти не бажають створення незалежної української держави. Вони провокують конфлікти між народами, використовуючи їх у власних цілях [18].

Також він наголошував на засуджуванні масових убивствах не мирного населення. За його словами він бачив страшні убивства, які скоїли люди молодого віку. Можливо, вони мали на меті благородну мету, але наслідки цих дій негативно відбилися на долі нації. Також він зустрічав людей, які наказували для «добра» вбити ворога. Іноді йшла мова, що самі провідники, які віддавали накази були зрадниками [18].

Г.Хомишин погоджувався із митрополитом А. Шептицьким, він був переконаний, у тому що «...взаємна ненависть між двома народами призведе до ще більшого ускладнення ситуації в регіоні. Єпископ дотримувався протягом всього свого життя критичної позиції щодо нелегальних методів

боротьби, які, на його думку, неспроможні вирішити важливі завдання, а лише їх загострити...» [104, с. 15].

Підсумовуючи, можна сказати, що українсько-польське протистояння впливало, як свідчать тогочасні події, на відносини католицької церкви та Української греко-католицької, хоча й лише на рівні нижчого духовенства, котрі підтримували своїх вірних у цих баталіях. Проте, ми переконуємось у тому що вищі ієрархії намагались усілякими способами досягнути порозуміння.

Війна змінила як конфесійні відносини, так і ставлення до радикального національного руху. Представники греко-католицької церкви намагались об'єднати український народ у ці важкі часи. Особливо, коли з'явилися надії на створення власної держави. А довіра до німецької влади зникала з кожным днем все більше і більше [18].

Радянсько-німецька війна створила сприятливі умови для нової спроби українського державотворення. Також відомо, що відбувались спроби ОУН поставити нацистську верхівку перед питанням, пов'язаним із проголошенням незалежної України у місті Львові (Акт 30 червня 1941 р.) зазнали невдачі.

Перед українськими націоналістами відкрився новий болючий шлях, починаючи з 1941 року. Потрібна нова тактика дій. Головною метою залишилася боротьба за незалежну Україну. Проте тепер вони могли надіятись тільки на власні сили і українську революцію, яка би підняла народ з колін і пробудила їхню національну свідомість. Для них була важливою культурна, політична та ідейна єдність.

Проте, все було не так просто. Їм довелося боротися з жорстокими нацистами, набираючими сили більшовиками, а також польським рухом Опору, який досі бажав повернути частину українських земель [96].

Не застосовуючи інтерпретацію протистояння впродовж радянсько-німецької війни «...українців, поляків, німців, радянських партизанів і звичайних кримінальних банд, що діяли на західноукраїнських землях у 1942–1944 рр., вважаємо за потрібне наголосити, що даремним буде пошук

головного «ініціатора» українсько-польського взаємного винищення. Кожна зі сторін конфлікту завжди знаходитиме аргументи, що звинувачують протилежну у «першому нападі»...» [96, с. 90].

У соєму дослідженні польський історик Е. Семашко звернула увагу на те, що до «...різного роду актів терору і вбивств доходило на Волині вже у 1939 р., майже безпосередньо після вибуху Другої світової війни» [96, с. 90].

В той же час український дослідник В. Сергійчук охарактеризував криваві події «...в наддністрянському селі Усте 15–17 вересня 1939 р., де польські вояки вчинили розправу над мирним українським населенням – кинули гранати в школу, де сховалися жінки з дітьми.» [76, с. 55].

Потрібно зазначити той факт, що «третій фронт», як найменували українські націоналісти боротьбу з поляками, не діяв основним фронтом боротьби для УПА та ОУН. «Головними супротивниками від 1942 р. вважалися Москва і Берлін, але насамперед Москва. Саме таке рішення, яке згодом було вміщене в документах ОУН і УПА у 1943 р., схвалено під час нарад першої військової конференції ОУН у грудні 1942 р. у Львові. На жаль, документів цієї конференції немає, і ми можемо користуватися лише спогадами одного з її організаторів Л. Павлишина. Але саме на цій конференції було схвалено рішення про створення і розбудову УПА, визначено тактику боротьби за УССД в нових умовах розгортання війни» [53, с. 56].

«Але й військова конференція, і наступні Третя конференція ОУН та Третій надзвичайний збір ОУН у 1943 р. фактично підтвердили лінію на боротьбу насамперед проти СРСР, не надаючи вирішального значення «третьому фронту» з поляками» [74, с. 78].

На сьогоднішній день потрібно однозначно визнати, що «...в 1943 р. з ініціативи ОУН і УПА на Волині розпочалась «антипольська акція», яка згодом перекинулася на Галичину і Закерзоння. Їй передували часті місцеві конфлікти між українцями і поляками, котрі мали місце постійно, починаючи з

1939 р., коли тільки прихід більшовиків поклав край антипольському повстанню українців у Галичині.» [74, с. 78].

Важливим значенням у ухваленні рішення відіграли взаємовідносини між поляками та українцями в Галичині та Волині у період німецької окупації. Велика кількість документів УПА та ОУН за період 1942–1943 рр. засвідчують декілька звинувачень поляків у допомозі окупантам, а також у співробітництві із самою окупаційною адміністрацією та гестапо, що в свою чергу, безперечно, обурювало українське населення. «Так само і в польських документах Делегатури і АК трапляються подібні звинувачення українців. Немає потреби цитувати ці документи, однак їхній тон і спрямованість підсилювали не тільки недовір'я, а й взаємну ненависть, яка могла в будь-який момент вийти назовні» [36, с. 67].

Велика кількість документів УПА та ОУН неодноразово звинувачували польське населення у розгортанні українсько-польського конфлікту. На підтвердження цього можна навести ще одну цитату: «Під час переговорів представника ОУН(б) І. Гриньоха з працівниками німецької служби безпеки 5 березня 1944 р. у Львові перший заявив, що відповідальність за терор, який триває між українцями і поляками, повністю лежить на польській стороні, яка першою розпочала поборювання українців» [36, с. 67].

У свою чергу, польська сторона звинувачувала українців у співробітництві з окупантами, зраді, та ініційованих збройних нападів на поляків.

Останнім часом почали з'являтися нові архівні публікації, котрі засвідчують двостороній характер ворожих дій українців проти поляків. Іде мова про двотомне видання архівних документів УПА та ОУН та про польсько-українські стосунки в роки радянсько-німецької війни а також у післявоєнний період, котре підготував В. В'ятрович [68].

В ньому опубліковані численні документи, які яскраво засвідчують, що українсько-польський протистояння з 1941 р., переросло у справжню малу війну. У архівному документі кінця 1941 р. йде мова про наступне: «З

обсервації і виступів виникає, що польське підпілля спрямовує свою боротьбу проти німців і проти українців. Є очевидним, що поляки поставили на опанування повним можливих місць і треба признати, що мають в тій боротьбі досить великі успіхи.» [68].

Отже, охарактеризувавши особливості українсько-польських відносин на Галичині під час німецької окупації у 1941–1944 роки, варто зазначити, що українсько-польські відносини у цей час – це складова протистояння різних політичних сил, які претендували на домінування у цьому регіоні. Тобто розвиток конфесійного чи етнічного життя краю підпорядковувався певним політичним інтересам як окупаційних режимів, так і організованих національних рухів. Позиція самої церкви (Греко-католицької та Римокатолицької) була неоднозначна. Тоді як вища ієрархія намагалась знайти порозуміння і відмежуватись від екстремістських дій, то нижче духовенство досить часто брало безпосередню участь у конфлікті. Зрештою, обидві сторони конфлікту зазнавали взаємних втрат, а результатами протистояння, безперечно, скористалась окупаційна влада.

РОЗДІЛ 3.

МЕТОДИКА ОПРАЦЮВАННЯ ТЕМИ «СУСПІЛЬНІ ПРОЦЕСИ В ГАЛИЧИНІ В РОКИ НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЇ» НА УРОКАХ ІСТОРІЇ В ШКОЛІ

Аналізуючи методику опрацювання теми Другої світової війни на українських землях, варто зазначити, що спеціальна методика викладання історії використовує матеріали низки наук, а саме філософії, історії, загальної та спеціальної педагогіки, загальної та спеціальної психології, методик викладання різних навчальних предметів у загальноосвітніх школах, Спеціальна методика передбачає опрацювання цих матеріалів і їхнє використання для удосконалення процесу навчання історії учнів.

У процесі навчання історії компетентності, почуття, інтереси, світогляд учнів як загальноосвітньої, так і допоміжної (корекційної) школи формуються на основі отримання ними певної інформації ззовні та внутрішньої переробки її сприйманням, уявою, пам'яттю.

Вчитель здійснює контроль за вивчення учнями курсу історії та повинен організувати цікавий процес навчання, використовуючи різноманітні методи та прийоми, розвиваючи пізнавальну активність учнів та історичну компетентність. Особливо важко заохочувати учнів загальноосвітніх шкіл, варто використовувати нові методи навчання, інтернет та мультимедійні матеріали. Методика навчання має враховувати рівень розвитку учнів, їх вподобання та розвивати їх можливості до пізнання.

Таким чином, можна виділити такі методи навчання історії для загальноосвітньої школи:

- усний метод подачі інформації;
- наочний метод;
- робота з текстом [63].

Кожний метод впливає на формування методики викладання історії. Усі вказані методи супроводжуються практичною діяльністю, що відповідає за

вміння учнів застосовувати набуті знання. Таким чином, слухаючи як вчитель викладає основний матеріал, учні мають змогу скласти план його розповіді, під час читання підручника можуть використовувати дані для заповнення порівняльних таблиць або доповнювати «стрічку часу» новими подіями. Усне повідомлення інформації один із основних методів, адже саме від того як вчитель вміє подати інформацію, залежить сприйняття її учнями, та допомагає використовувати інші супроводжуючі джерела. Пізнавальна діяльність учнів супроводжується постійним використанням усного методу подання інформації [55, с. 24].

Слід виділити такі методи усного викладання історії: розповідь, пояснення, опис та бесіда.

1. Розповідь як метод викладання історії передбачає повідомлення про історичні процеси, які відбулись, або сюжетну розповідь. Сюжетна розповідь – це історичне оповідання яке має послідовну структуру і описує історичну подію, явище або історичну постать. Особливість даного методу це динамічність подій, їх конкретність та послідовність, достовірність. Що стосується повідомлення, то даний метод передбачає лише отримання інформації про історичну подію [32].

Розповідь на уроках повинна ґрунтуватись на основі матеріалів, які вказані у підручнику та на фактичних матеріалах. Важливу роль у вивченні історичних подій відіграє вчитель, адже саме він повинен допомогти учням в інтерпретації подій, формуванні їх бачення на політичні та економічні процеси та явища, які відбувались у минулому, адже історія це не просто факти, а важлива побудова причино-наслідкових зав'язків між подіями та виділення їх наслідків. Саме вчитель повинен розвинути в учнів критичне мислення, доповнити матеріал, що викладений в підручнику, інформацією з документів і, таким чином, забезпечити гарне сприйняття учнями матеріалу та його засвоєння.

2. Опис – це метод, що передбачає послідовне висвітлення ознак або особливостей історичної події чи явища. Відмінність від оповідання полягає в

тому, що тут відсутній сюжет, проте присутній конкретний об'єкт, тому вчитель повинен озвучити його ознаки учням. Опис часто застосовується на уроках історії. Вчитель та учні описують побут та умови життя людей в попередні епохи, їх знаряддя праці, а також культурні пам'ятки, визначні місця тощо.

3. Пояснення передбачає формування причино-наслідкових зв'язків та закономірностей, розкриває значення історичних подій та явищ, пояснює історичні терміни. За допомогою даного методу можна покращити сприйняття інформації учнями та покращити розуміння матеріалу завдяки його свідомому засвоєнню учнями.

4. Бесіда – це метод, який передбачає усне навчання, використовуючи форму діалогу. Даний метод не використовується для повідомлення нових знань учням, однак він допомагає краще засвоїти вже отримані знання, поглянути на історичні події з різних сторін і під кутом різних точок зору. Вона передбачає активну участь учнів в обговоренні питань, висловлення власних думок щодо певної проблематики, допомагає мобілізувати знання. Також даний метод можна використовувати для перевірки знань учнів та те, як вони засвоїли поданий матеріал. Завдяки бесіді вчитель встановлює зворотній зв'язок з учнями, і дозволяє побачити таким чином прогалини у знаннях учнів та згодом провести роботу для усунення даних проблем [42].

Важливу роль у вивченні історії відіграють письмові джерела. Учні працюють з підручниками, письмовими документами, газетами.

Підручник – це основне письмове джерело під час проведення уроків. Він дає можливість учням використовувати корекційно-розвиваючі функції під час навчання. Дане джерело використовують для пошуку визначень, дат, для підтвердження пунктів плану уроку. Та варто відзначити, що не можна всі уроки проводити в стилі читання та подальшого переказу текстів, адже це буде не цікаво учням і лише погіршить сприйняття ними інформації.

План уроку вчитель повинен формувати, враховуючи програму і тему уроку, використовуючи різні методи для кращого сприйняття учнями інформації. На вступному уроці вчителю необхідно ознайомити учнів з підручником з історії і навчити користуватись ним, щоб школярі використовували його у повному обсязі.

Вчитель повинен сформувати такі уміння в учнів для роботи з підручником:

- орієнтація в тексті та ілюстраціях;
- наочний переказ матеріалу;
- вміння співвідносити текст, зміст та ілюстрації;
- переказ змісту;
- виокремлення головної думки;
- доповнювати відповіді користуючись інформацією з навчальної книги [23].

Варто звернути увагу учнів на підписи до ілюстрацій та навчити встановлювати зв'язок між текстом та картами, зображеннями у книзі.

В наш час особливо актуальним стає питання якісного підручника з історії. Європейські вчені вважають, що підручник повинен відповідати сучасним вимогам. Навчальна книга з історії повинна допомагати учням у їх розвитку, творчості та активності.

Підручник має стати, певного роду, сходиною для подальших питань і різноманітних досліджень учнів. Окрім описових текстів, він має бути наповнений джерелами і, звісно ж, історіографією. Вдалими доповненням стануть відкриті запитання, без варіантів відповідей.

Дуже важливим є індивідуальний розвиток учнів, які вміють критично мислити і мати свою власну думку.

Деякі експерти дотримуються думки, що при викладенні історичних матеріалів не варто робити акцент на національності. Адже люди можуть сприймати історію по-різному. На це є багато причин: різні етнічні групи, суспільні прошарки, вікова категорія і навіть вік.

Буде доречним вказувати в підручнику, що існують різні думки, а відповідно і інтерпретації викладу історії. Це можна показати дуже легко. Варто лиш викласти уривки з декількох наукових книг на одну тематику, які відобразатимуть протилежні точки зору [31].

Створити справді якісний і неупереджений підручник дуже важко. Зазвичай, автор книги має свій погляд на історичний процес і намагається відстоювати власні ідеї. Однак, попри все це, підручник має навчати учнів любити власну історію і шанобливо ставитися до неї. У ньому має бути висвітлений державницький погляд, який посприяє розвитку історичної свідомості.

Особливу увагу на уроках історії потрібно приділяти розвитку компетентностей. Саме вони допомагають дітям розвинути наступні уміння:

- встановлювати причинно-наслідкові зв'язки;
- аналізувати документи, джерела, робити на основі них висновки;
- погляд на проблему з різних сторін;
- працювати з картою;
- орієнтуватися у хронологічному просторі;
- вміння правильно і чітко формулювати запитання;
- вміння висловлювати власну думку і відстоювати її;
- помічати неправдиву інформацію.

Розвинувши вищезазначені речі, учні зможуть досягти високих результатів під час вивчення історії [31].

Розглядаючи тему «Суспільні процеси в Галичині під час німецької окупації (1941–1944рр.)» обов'язково варто застосувати метод мультиперспективності, який на даний час лиш почав запроваджуватися в Україні.

Він дозволяє досліджувати історичні події з різних сторін, з допомогою аналізу багатьох точок зору, численних джерел та документів.

Однак, підручник не повинен бути перевантажений джерелами і складатися тільки з них. Його не можна позбавляти глибокого контексту

подій. Тоді виникає питання: «Якими повинні бути джерела для того, щоб їх зрозуміли діти?»

Джерела мають доносити інформацію, прочитавши яку можна буде зрозуміти час написання документу або певний історичний проміжок часу, про який йде мова. Джерело повинно бути багаторакурсним.

Загалом, уміння учнів у роботі з писемними історичними джерелами можна поділити на три етапи:

I. Ознайомлення з джерелом:

- дізнатися, який вид джерела перед ним (ним може стати законодавчий акт або ж уривок зі щоденника);
- проаналізувати і визначити час та місце створення документа в певний історичний період;
- з'ясувати автора документа;
- визначити до якої соціальної групи належать його творці;
- встановити, за яких обставин був створений документ і для чого він призначений.

II. Пошук інформації та аналіз змісту документа:

- встановити про які події йдеться в джерелі, виділити головні;
- виявити чи достовірною є інформація;
- виокремити історичні деталі з джерела (характеристики діячів, факти, явища і т.д);
- з'ясувати чи співпадає інформація, знайдена у першоджерелі з тим, що подається у підручнику;
- пояснити поняття, прочитані у джерелі і вміти застосувати їх на практиці;
- встановлювати причинно-наслідкові зв'язки.

III. Узагальнення та оцінка документа:

- сформулювати власну думку як про автора документа, так і про інформацію подану ним;
- визначати роль постатей, явищ, подій у історичному процесі [46].

Цікавим доповненням для вивчення суспільних процесів в Галичині в роки німецької окупації може стати гра. З її допомогою можна змодельовати безліч ситуацій, які допоможуть глибше поринути у ті часи і зрозуміти чому сталися ті чи інші події.

Варто відзначити наступні ігри:

- урок-суд;
- урок-конференція;
- урок-інтерв'ю.

Моделювання можна використовувати також і при роботі з історичними документами. Джерело допомагає відтворити певну ситуацію. Її учасниками стають учні. Вони попадають у якусь конкретну ситуацію, стаючи на місце історичних осіб. Перед ними постають завдання на кшталт: «Прийміть рішення..», «спрогнозуйте, що б на нього відповіла та чи інша постать» і так далі.

Іноді дуже важко зацікавити дітей навчальним матеріалом. Тому перед вчителем завжди стоїть завдання знайти підхід до учнів і якось активізувати їх. Том, якщо вдало поєднати навчання, виховання та ігрову діяльність, це може дати позитивний результат.

Загалом, ігри можна класифікувати наступним чином:

1. Рольові.
2. Пізнавальні.
3. Розвиваючі.
4. Пізнавальні.

З їх допомогою діти повинні набути навичок, які би допомогли їм у дорослому житті [42].

Також під час застосування дидактичних ігор варто дотримуватися деяких правил. А саме:

- чітко усвідомити дидактичні цілі ігрових елементів;
- важливо, щоб усі учні були залучені в ігровий процес;
- для зацікавлення дітей повинен бути присутній елемент несподіванки;

- варто враховувати індивідуальні особливості кожної дитини;
- не менш важливим буде розвиток командної роботи учнів.

Діти, самі того не розуміючи, не тільки грають, а ще й активно залучаються до навчального процесу. Вони стають психологічно розкутими, що позитивно впливає на їх творчий розвиток.

Великою перевагою дидактичних ігор, порівняно з іншими методами, є те, що досягнення результату відбувається непомітно для учнів. Наведемо кілька прикладів.

Однією з цікавих ігор може стати «Три речення». Суть її у тому, щоби трьома реченням передати основну ідею прочитаного. Вона може проходити у формі змагання окремих учнів або груп. Заради більшого зацікавлення буде доцільним назначити ще й арбітрів.

Не менш розвивальною може стати гра «Дерево пізнання». Сенс її у тому, щоб діти підготували декілька запитань до цілого уроку або якоїсь частини навчального матеріалу і записали їх на аркушах паперу. Ці запитання передаються вчителю, а потім найзмістовніші з них прикріплюються на дерево.

Усе це задля того, щоб під час наступного уроку перевірка засвоєного матеріалу відбувалася за допомогою «Дерева пізнання». Учні знімають листочки і дають відповіді.

Для більшого зацікавлення учнів можна використати гру «Герою, оживи!». Перед читанням історичного документа, між дітьми розподіляються ролі, які вони будуть зачитувати. Вдалим кроком стане включення в процес ще декількох осіб, які будуть аргументовано оцінювати, хто краще відіграв свою роль [23].

Для того, щоб урізноманітнити процес засвоєння матеріалу, можна застосувати гру «3 вуст в уста». Учні повинні кілька разів переказати один і той самий уривок. До прикладу, у грі бере участь троє учнів. Під час читання у класі залишається тільки один, тоді як двоє інших чекають за дверями. Після прочитаного уривка одного з учнів запрошується всередину і тільки тоді він

отримує інформацію у формі переказу від першого учня. Відповідно так само відбувається і з третім.

Гра повинна проходити динамічно, чітко та організовано. А діти мають змогу навчитися і передавати інформацію чітко та лаконічно.

Для кращого запам'ятовування дат і подій Другої світової війни буде доцільним пограти у «Хронолітак». Зробивши звичайний паперовий літак, на ньому потрібно вказати певну дату або ж подію. Далі літак запускається по класу. Той, до кого на парту впаде саморобна конструкція, «переноситься» у період вказаний на листочку та описує те, що він бачить у ньому.

Повторити вивчений матеріал або ж закріпити його в кінці уроку можна з допомогою гри «Герой, дата, подія». У грі приймає участь весь клас. Вчитель в ролі ведучого вибирає учня, який називає історичну постать, наступний учасник повинен вказати дату, пов'язану з нею, а третій – подію.

Непоганою грою для закріплення матеріалу є «Знайди зайве». Учні пропонується перелік дат, подій, імен, постатей, фото, які відповідають якійсь конкретній темі. Їхнє завдання – вилучити зайву інформацію.

Щоб активізувати пізнавальні інтереси школярів, варто застосувати гру «Впізнай героя». Один з учасників гри ненадовго виходить з класу. В цей час учні під керівництвом вчителя «загадують» персонажа, а тоді пропонують гравцеві відгадати його. Гравцеві дозволено задавати тільки такі питання, на які він отримає відповідь «так», «частково» або «ні». Загальну кількість питань можна обмежити на розсуд вчителя. Пауза між ними не повинна складати довше двадцяти чи тридцяти секунд. Якщо ж учень не справляється із завданням, тоді він поступається своїм місцем комусь іншому [31].

Однією з динамічних ігор також є «Слово за словом». Призначена вона задля перевірки вивченого матеріалу. Клас повинен скласти розповідь, однак, учні по черзі говорять тільки по одному слову. Якщо хтось заплутався або помилився, то вибуває з гри.

Також одному з учнів можна запропонувати записувати розповідь на дошці, щоб пізніше проаналізувати її.

Як бачимо, саме за допомогою гри перед вчителем відкриваються безмежні можливості подачі матеріалу. Ідеальної гри не існує, однак є безліч тих, що допоможуть оновити застарілі методи навчання та зацікавити дітей.

До кожного уроку потрібен особливий підхід. Учитель повинен так розкрити сторінки історії, щоб у дітей виникло бажання самостійно продовжувати пошук інформації по пройденій темі. І, можливо, на наступний урок вони прийдуть з набагато більшим бажанням та зацікавленням.

Під час нестандартних уроків вчитель виступає координатором, а учні – згуртованим творчим колективом. Тому головною функцією вчителя є направлення дітей у творчий потік.

До нестандартних уроків також можна віднести наступні:

- урок – характеристика;
- урок – мужності;
- урок – екскурсія;
- урок – ділова гра;
- урок – дослідження;
- бінарний урок;
- урок – роздум;
- урок – дискусія.

Головне пам'ятати, що нестандартні уроки не варто використовувати занадто часто. Адже вони потрібні для того, щоб лише підтримувати інтерес учнів до навчального матеріалу, розвивати їхні здібності та інтелектуальні уміння.

Під час таких уроків учні мають можливість глибше вивчити навчальний матеріал, повторити його в різноманітних формах із застосуванням наочностей [31].

Для учнів нетрадиційний урок – це, насамперед, позитивні враження, емоції. Щось нове, що дозволяє відчувати себе в зовсім іншій ролі. Такі уроки виконують дуже важливе завдання – підштовують дітей до самоосвіти. Вони

розвивають свої творчі здібності і прослідковують зв'язок історії з іншими науками.

Завдяки незвичним формам уроків поживлюється й думка. Часто такі заняття допомагають уникнути перевантаження учнів і урізноманітнити їхній навчальний процес.

Ще одним варіантом зацікавлення дітей може стати урок-дискусія.

У процесі такого уроку вчитель виступає лише як організатор. Бажано не втручатися в процес дискусії, однак, обов'язково підвести підсумки в кінці. Варто звернути увагу на аргументованість, змістовність, доказовість і так далі.

Учитель повинен дати загальну характеристику дискусії та учнів, які брали у ній участь.

Також оцінювання може проводитися наступним чином:

- оцінюється робота цілої групи;
- оцінюється кожен учасник окремо;
- учні самостійно виставляють оцінки.

Одним з варіантів дискусії є форма «круглого столу». Перед учасниками постає певне запитання, якась важлива і суперечлива проблема. Перший варіант такої дискусії – усі беруть участь в обговоренні, другий варіант – тільки кращі з них. Слабші учні можуть висловлювати свої враження від виступів своїх колег.

Важливим на таких уроках буде використання наочностей, а також технічних засобів. Під час виступів учні можуть використовувати схеми, діаграми, карти, ілюстративні матеріали. Це зробить їхню відповідь більш повною, цікавою, аргументованою і логічною [63].

Великим плюсом буде наявність комп'ютера в класі та інтерактивних дошок. Це ще більше розширить можливості як учнів, так і вчителя.

Отже, дискусія на уроці історії є дуже важливою частиною формування творчої особистості учнів, вона створює певну динаміку під час навчального процесу, розвиває більший інтерес до заданої теми та мотивує учнів отримувати нові знання.

Важливе значення у теперішній час відіграє вміння учнів користуватись інтернет-ресурсами. Вчителю слід показати, де можна знайти інформацію, поділитись доступом до періодичних видань, які публікуються в інтернеті та можуть доповнити інформацію, яка вказана у навчальних посібниках. Особливо важливо це під час вивчення теми Другої світової війни, адже багато інформації не відображено у звичайних підручниках [42].

Отже, проаналізувавши методи для вивчення теми Другої світової війни на українських землях, варто зазначити, що вони є засобами вивчення історії в школі. Їх використання допомагає узагальнити, систематизувати інформаційних матеріал. Використання методики здійснюється для удосконалення процесу навчання історії учнів та розвитку їх пізнавальних інтересів, формування при цьому історичної компетентності. Під методами слід розуміти способи взаємозалежної діяльності вчителя та учнів у процесі навчання, які, звичайно, спрямовані на досягнення мети, тобто здобуття учнями компетентностей. Кожен метод навчання передбачає певну усвідомлену мету, систему дій, спрямованих на її досягнення.

РОЗДІЛ 4.
ПЛАН-КОНСПЕКТ УРОКУ З ІСТОРІЇ УКРАЇНИ НА ТЕМУ
«СУСПІЛЬНІ ПРОЦЕСИ В ГАЛИЧИНІ В РОКИ НІМЕЦЬКОЇ
ОКУПАЦІЇ»

Тема уроку: Окупація України військами Німеччини та її союзників.

Мета уроку:

- простежити процес військових подій на українській території в 1941-1942 рр.;
- розглянути передумови та причини поразки Червоної Армії, а також окупації України німецькими військами;
- охарактеризувати відважну боротьбу військових у боротьбі проти окупантів;
- розвивати в учнів критичне мислення;
- розвивати вміння аналізувати події та встановлювати причинно-наслідкові зв'язки;
- розвивати вміння порівнювати історичні постаті та події із сучасністю;
- формувати навички аргументовано та ґрунтовно висловлювати власну думку;
- виховувати в учнів шанобливе ставлення до історії своєї країни;
- виховувати почуття патріотизму та поваги до героїв Другої світової війни;
- виховувати в учнів негативне ставлення до терміну «окупації» та «окупантів».

Тип уроку: урок вивчення нового матеріалу

Обладнання: доступ до мережі «Інтернет», ноутбук, мультимедійна дошка та проектор, фото та відео-документи.

Основні дати:

2. Коли відбулись народні Збори Західної України ?
3. Які українські землі, що ввійшли до складу СРСР та УРСР?
4. Коли був підписаний Договір про дружбу і кордони?

IV. Етап мотивації

Перегляд відео:

«Окупація України військами Німеччини та її союзниками»

III. Вивчення нового матеріалу

На сьогоднішньому уроці ми з вами вивчимо період окупації України військами Німеччини та її союзників, розглянемо причини поразок Червоної Армії. Проаналізувавши всі події та історичні факти ми визначимо чи могла би Червона Армія уникнути програшу на початку 1941-1942 рр.

Німецьке командування найважливіше місце відводило саме на завоювання українських територій у найшвидші терміни, адже Україна з її плодovitими землями та масою інших корисних ресурсів та сировини була дуже привабливою для німецьких окупантів. Саме про ці далекоглядні плани Німеччини свідчить план «Барбаросса», що мав на меті за допомогою армії завдати удару з району Любліна, в напрямку на Київ і таким чином знищити російські війська, ще до приходу останніх до Дніпра, завдяки своїй групі армій що діяла південніше Прип'ятських боліт з допомогою нанесення точних ударів. Важливе значення України для гітлерівської Німеччини підтверджують історичні документи та архіви, у яких А. Гітлер стверджує, що для панування у всьому світі Німеччині для початку потрібно перемогти Радянський Союз. Гітлер прагнув розширити життєвий простір для німецького народу та завдати удару на випередження розуміючи, що в разі наступу радянської армії сил німецької армії буде недостатньо і доведеться воювати на території Німеччини, таким чином Третій Рейх намагався вивести війну за свої кордони намагаючись зненацька знищити основні сили радянської армії та змусити Москву капітулювати.

22 червня 1941 р. німецькі війська напали на Радянський Союз. Одними із перших об'єктів агресії стали українські землі.

Фінляндія, Угорщина, Румунія та Італія, що були союзниками нацистської Німеччини діяли згідно плану «Барбаросса», в основі якого лежала ідея блискавичної війни – «бліцкригу». Два фронти Південно-Західний і Південний, діяли на території України, командувачами цих фронтів були командири М.Кирпонос і І.Тюленєв. У військових діях брали участь і моряки Дунайської й Пінської річкових флотилій та Чорноморського флоту.

Німецька група армій «Південь», на чолі з командувачем генерал-фельдмаршалом фон Рунштедтом, наступає на Україну. Армія складалася із трьох німецьких армій (6, 17 та 11-ої) та, двох румунських армій, словацького та угорського корпусів. Головне завдання групи «Південь» було захоплення території Правобережжя та форсація по Дніпру, а також наступ на Крим та Донбас. Війська Румунії завдали удару на південних територіях - через Молдавію.

Вчитель розглядає з учнями дані таблиць щодо співвідношення сил на Південному напрямку фашистської агресії та пропонує проаналізувати ці таблиці та висловити власну точку зору на ситуацію.

Співвідношення сил і сторін

	СРСР (війська КОВО і ОДВО)	Німеччина і союзники (група армій «Південь»)	Співвідно шення
Дивізії	91,5	61,5	1,5:1
Особовий склад	1412136	1508500	1:1
Гармати й міномети	26580	16008	1,7:1
Танки	8069	1444	7:1
Літаки	4696	1829	2,6:1

**Співвідношення сил на ділянці головного удару групи армій
«Південь»**

	СРСР (5 армія)	Німеччина (6 армія і 1 танкова група)	Співвіднош ення
Дивізії	8	15	1:1,9
Особовий склад	93368	339340	1:3,6
Гармати й міномети	2215	4035	1:1,8
Танки	712	521	1,4:1

Висновки, згідно проаналізованої інформації: Військові сили сторін були нерівними. Армія Радянського Союзу переважала у військовій техніці - танках, літаках, гарматах, мінометах, чого не скажеш про живу силу, в якій дещо поступалася Німеччині. Проте на території головного удару німці створили значну перевагу сил.

Завдання для учнів:

Згідно прочитаної інформації у підручнику вказати головні причини поразок Червоної Армії в перші дні війни.

Формулювання учнями причин поразки радянської армії:

- Антинародна внутрішня та авантюрна зовнішня політика Й.Сталіна поставила СРСР на межу нищівної поразки.
- Найкращі військові були репресовані.
- Молоді командири не мали відповідний багаж знань та досвіду, і лише 7% з них мали вищу військову освіту.
- Через суворе підпорядкування та жорстоку систему централізації управління командири не мали змоги виявити ініціативу щодо тактики ведення бойових дій.

– Через те що більша частина запасів зброї,пального, боєприпасів та техніки, зосереджено було поблизу кордонів і саме тому їх було захоплено загарбником у перші дні війни.

– Інженерні споруди на старому радянсько-польському кордоні було демонтовано та так і не збудовано нових.

– Німеччина давно здійснювала підготовку до ведення війни та Сталін не довіряв цим фактам.

– Німеччина широко використовувала у своїх цілях промислові, сировинні, продовольчі та фінансові ресурси вже підкорених нею країн.

– Німецькі війська першими завдали удару, в чому і була їхня перевага.

– СРСР була надто ізольованою від зовнішніх країн .

– Твердження, що радянські війська вестимуть військові дії на «ворожій території» та «малою кров'ю» були хибними.

– Німецькі солдати, командування, танкісти, льотчики мали значну перевагу над радянськими у майстерності, знаннях, оперативності, досвіді ведення бойових дій.

IV. Підсумок уроку.

Виставлення відповідних оцінок учням.

V. Домашнє завдання:

– опрацювати параграф підручника;вивчити нові терміни, дати та поняття

– написати есе на тему: «Порівняльний історичний портрет Й. Сталіна та А. Гітлера»

Для успішного засвоєння знань в учнів старших класів, буде корисно провести онлайн-екскурсії:

1) *Онлайн-екскурсія Національним музеєм історії України у Другій світовій війні меморіальний комплекс.*

Метою цієї екскурсії є: За допомогою музейного зібрання об'єктивно та всебічно висвітлити історію найбільшого мілітарного конфлікту ХХ століття. Показати масштаби та наслідки цієї катастрофи для України в глобальному контексті через долі її учасників, свідків і жертв. Розкрити історичні реалії про жертвовність і подвиг українського народу в боротьбі проти нацизму в усіх їх суперечливих вимірах і проявах. Допомогти зрозуміти витоки трагедій, до яких призводять війни, висвітлити шляхи їх відвернення, осмислити уроки минулого для людства.

Посилання: https://warmuseum.kiev.ua/_ua/museum/about_us/

2) *Онлайн-екскурсія Педагогічним музеєм України.*

Посилання: <http://pmu.in.ua/>

3) *Онлайн-екскурсія до музею Другої світової війни для учнів 9-10 класів.*

Опис: Екскурсія проводиться в Українському медичному ліцей Національного університету імені О.О Богомольця разом із музеєм Другої Світової війни до Дня пам'яті та примирення і Дня Перемоги. Дані музеї відкрили онлайн-екскурсії для того щоб всі охочі мали можливість ознайомитись із історичними подіями Другої світової війни та роллю в даній війні українського народу.

Екскурсія передбачає викладення матеріалу екскурсоводом та слайдовий матеріал. Вкінці є можливість заповнити анкети де можна висловити власні побажання і думки щодо лекції.

В період карантинних обмежень онлайн екскурсії є цікавим методом для ознайомлення дітей з історичними матеріалами.

Посилання: <https://uml.ua/news/onlain-ekskursiia-do-muzeiu-druhoi-svitovoi-viiny-9-a-i-10-v-klasy/>

Отже, запропоновані заходи щодо вивчення Другої світової війни в Україні, зокрема німецької окупації на території Галичини, дозволить учням розвинути свої навички аналізувати події та формувати причино-наслідкові зв'язки, аргументовано відстоювати свою точку зору, та критично мислити.

Дані заходи будуть виховувати учнів в дусі патріотизму, національної гідності та самоповаги. За допомогою онлайн-екскурсій, для учнів розкриваються нові історичні реалії про жертвність і подвиг українського народу в боротьбі проти нацизму в усіх їх суперечливих вимірах і проявах. Допоможуть зрозуміти витоки трагедій, до яких призводять війни, висвітлити шляхи їх відвернення, осмислити уроки минулого для людства. Також для учнів буде ефективним розробка особистих онлайн-екскурсій-презентації для поглиблення знань з історії України.

ВИСНОВКИ

Отже, проаналізувавши сучасну українську історіографію суспільних процесів в Галичині у роки німецької окупації (1941–1944 рр.), можна зробити наступні висновки.

Формування джерельної бази, що розкривала особливості «нового порядку» в Галичині у радянський період, здійснювалася на кількох рівнях. Насамперед, це була систематизація документального масиву в фондах архівів Львівської, Станіславської (Івано-Франківської), Тернопільської областей та їхніх філій. Певна частина документів була засекреченою та використовувалася виключно службовцями державних правоохоронних органів. Публікація документів, що характеризували окупаційний режим, мала доповнювати й підтверджувати висновки офіційної історіографії. В радянський період акцентувалась увага на героїчних подвигах радянської армії та на звірствах нацистських окупантів, щоб відповідати державній ідеології. Джерельна база не висвітлювала питання окупації Галичини в контексті окремих досліджень, а згадувалась у контексті загальних проблем.

Галичина стала аграрно-сировинним придатком рейху, а окупаційна адміністрація не намагалась вирішити проблеми регіону і задовольнити національні і соціальні вимоги українців, натомість провокуючи лише невдоволення місцевого населення. Це спровокувало появу руху опору та діяльності УПА, які воювали проти німецької окупаційної адміністрації прагнучи незалежності України. Дані питання вже стали висвітлювати наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст., коли Україна стала самостійною державою і вітчизняні історики почали активно переосмислювати трагічні події, що відбувалися в роки Другої світової війни на її території, аналізувати існуючі невивчені факти з історії тих подій.

Відбулось відкриття архівів та публікація раніше невідомих документів, що дозволило краще вивчати питання Другої світової війни, та дозволило історикам об'єктивно досліджувати даний період.

Важливу роль у суспільних процесах в Галичині в період німецької окупації відігравали українсько-польські відносини. Більшість документів ОУН і УПА однозначно звинувачувала польську сторону в розгортанні українсько-польського конфлікту. Різні політичні сили намагались домінувати в регіоні, а позиція церкви була неоднозначною. Вища ієрархія церков (католицької і греко-католицької) намагалась порозумітись, та нижче духовенство часто було втягнуто у конфлікти. Зрештою політичне протистояння поляків і українців лише допомагало окупаційній владі утримуватись на цій території.

Опрацьовані методи навчання історії та їх особливості дають можливість узагальнювати, систематизувати інформацію, використовуючи її для удосконалення процесу навчання історії учнів та розвитку їх пізнавальних інтересів. Різні методи допомагають вчителю взаємодіяти з учнями і таким чином заохотити учнів до вивчення історії. Кожний метод навчання використовується з певною метою, а це допомагає впливати на формування методики викладання історії.

Запропоновані заходи щодо вивчення проблематики Другої світової війни в Україні, зокрема німецької окупації на території Галичини, дозволить учням розвинути свої навички аналізувати події та формувати причинно-наслідкові зв'язки, аргументовано відстоювати свою точку зору та критично мислити. Дані заходи будуть виховувати учнів в дусі патріотизму, національної гідності та самоповаги. За допомогою онлайн-екскурсій, для учнів розкриються нові історичні реалії про жертвовність і подвиг українського народу в боротьбі проти нацизму в усіх їх суперечливих вимірах і проявах. Допоможуть зрозуміти витoki трагедій, до яких призводять війни, висвітлити шляхи їх відвернення, осмислити уроки минулого для людства. Також для учнів буде ефективним розробка особистих онлайн-екскурсій-презентації для поглиблення знань з історії України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Джерела

1. З львівських трамваїв. *Краківські вісті*. 1941. 30 листопада. № 48. С. 8.
2. Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО). Ф. Р-35, оп. 5, спр. 13, арк. 10.
3. Державний архів Тернопільської області: путівник / ред. Б. Бешнов, Л. Бойцун, О. Бойчук та ін. Т.: Астон, 2011. С. 6.
4. Нові назви вулиць у Львові. *Краківські вісті*. 1941. 9 вересня. № 45. С. 3.
5. Поїздник І. Окупаційна влада як чинник міжконфесійних відносин на Галичині в 1941–1944 рр. *Архіви окупації : 1941–1944* / упоряд. Н. Маковська. К. : Академія, 2006. С. 817–823.
6. Попередження команд СС і поліції дистрикту про застосування смертної кари за надання допомоги антифашистському підпіллю. Держархів Львівської обл., ф. Р-35, оп. 6, спр. 228, 20 арк.
7. Попов А.Ю. НКВД и партизанское движение. М.: ОЛМА–ПРЕС, 2003. 383 с.
8. Рогатинське Слово. 1941. 13 вересня. № 10. С. 2.
9. Роспоряжение Генерал-губернаторства в Кракове об установлении единых наименований для территориальноадминистративных единиц. ЦДАУЛ. Ф. 755. Оп. 1. Спр. 18. 1 арк.
10. Станіславське Слово. 1943. 21 листопада. № 47. С. 7.
11. Статистичні відомості про населення дистрикту Галичина. ДАЛО., ф. Р–24, оп. 2, спр. 256, арк. 22.
12. Тернопільський Голос. 1943. 21 берез. № 12. С. 1–4.
13. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО України). Ф. 4620, оп. 3, спр. 378, арк. 53.

14. Archiwum Adama Bienia. Akta narodowościowe (1942 – 1944) / [opracowanie, wstęp i przypisy] J. Brzeski, A. Roliński. Kraków, 2001. 606 s.
15. Archiwum Akt Nowych (dalej AAN), Prezydium Rady Ministrów, akta grupowa, sygn. 148–264.
16. Miesięczne sprawozdania z działalności i protokoły z posiedzeń Pol. K. O. Tarnopol – Okręg Galicja // AAN: zesp. 125: Rada Główna Opiekuncza. sygn. 421. 201 k.
17. Miesięczne sprawozdania z działalności i protokoły z posiedzeń Pol. K. O. Lwów – Powiat (Okręg Galicja). AAN: zesp. 125: Rada Główna Opiekuncza. sygn. 415. 223 k.
18. Szeptycki Andzej. List do kleru i wiernych (10 sierpnia 1943 p.). *Prawda*. 1943. Sierpień-wrzesień. S. 22–24.
19. Teksty odezw RGO do ludności GG w sprawie zbiorów kontyngentów, korespondencja dotycząca odezw. AAN: zesp. 125: Rada Główna Opiekuncza. sygn. 62. 57 k.

Монографії і статті

20. Андрухів І. Станіславщина : двадцять буремних літ (1939–1959). Рівне ; Івано-Франківськ, 2001. 335 с.
21. Андрухів І., Кам'янський П. Суспільно-політичні та релігійні процеси на Станіславщині в кінці 30-х – 50-х роках ХХ ст. Історико-політологічний аналіз. Івано-Франківськ, 2005. С. 96.
22. Антонюк Н. Українське культурне життя в Генеральній Губернії (1939–1944 рр.). Львів, 1997. 232 с.
23. Байкеніч Г.В. Методи дослідження писемних історичних джерел, розміщених у підручниках з історії України, учнями середньої школи в системі особистісно-орієнтованої освіти. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2010. № 8 (10). С.124–129.
24. Білоусов М.М., Клоков В.І. Фальсифікація боротьби українського народу проти німецько-фашистських загарбників у буржуазній літературі. *Український історичний журнал*. 1959. №1. С. 136–143.

25. Боб'юк А. В. Шумських лісах. Ланівці : [б. в.], 1992. 45 с.
26. Боляновський А. Національна політика нацистської Німеччини в Галичині у 1941–1944. *Вісник Львівського університету. Історія*. Вип. 32. Львів, 1997. С. 226–235.
27. Боляновський А. Політико-правовий статус Галичини в системі окупованих Німеччиною територій : пошук альтернатив нацистської східної політики у 1941–1944 рр. *Матеріали засідання історичної та археографічної комісії НТШ в Україні*. Вип. 2. Львів, 1999. С. 3–14.
28. Боляновський А. Соціальний аспект гітлерівського «Нового Порядку» в Галичині у 1941–1944 роках. *Вісник Львів. ун-ту. Серія: Історична*. Вип. 33. Львів : ЛДУ ім. І. Франка, 1998. С. 186–194.
29. Боярський В.И. Партизаны и армия. История упущенных возможностей. Мн.: Харвест; М.: АСТ, 2001. 249 с.
30. Быстров В.Е., Кульков Е.Н. Советское партизанское движение в трактовке буржуазной историографии. *Буржуазная историография второй мировой войны*. М., 1985. С. 290–303.
31. Власов В. Роль підручника у формуванні вмінь працювати з історичним джерелом. *Історія в школах України*. 2009. № 6. С. 3–9.
32. Голик Р. Місто і війна: реалії та стереотипи періоду нацистської окупації в ментальності львів'ян. *Вісник Національного університету – Львівська політехніка*. № 693. Держава та армія. Львів: Видавництво Національного університету —Львівська політехніка, 2011. С. 216–222.
33. Жуковський А., Субтельний О. Нарис історії України. Львів, 1992. С. 121.
34. Задорожна Л.В. Методика використання історичних документів на уроках історії України в загальноосвітній школі: Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.02 / Л.В. Задорожна ; Нац. пед. ун-т ім. М.П.Драгоманова. К., 2005. 19 с.

35. Замлинський В.О. Українська радянська історіографія про партизанський рух на Україні в роки Великої Вітчизняної війни. *Український історичний журнал*. 1971. № 1. С. 129–134.
36. Ільюшин І. До питання про антипольський фронт ОУН і УПА в роки Другої світової війни. *Наукові записки Нац. ун-ту «Острозька академія». Іст. науки*. Острог, 2003. Вип. 3.
37. Історія міст і сіл УРСР. Івано–Франківської області / гол. ред. П. Т. Тронько. – К. : [б. в.], 1971. – 640 с.
38. Історія міст і сіл УРСР. Львівська область. К. : [б. в.], 1971. 740 с.
39. Киричук Ю. А. Німецько–фашистська політика депортації в західних областях України. *Вісн. львів. ун-ту. Сер. : Історична*. Вип. 26. Львів : ЛДУ ім. І. Франка, 1990. С. 30–40.
40. Киричук Ю. Нариси з історії українського національно-визвольного руху 40–50 років ХХ століття. Львів : [б. в.], 2000. 304 с.
41. Кислий В. М. Державний архів Львівської області у 1939 – 2009 рр.: етапи становлення. *Вісник Львівського університету. Серія “Книгознавство, бібліотекознавство та інформаційні технології”*. 2010. № 5. С. 300–303.
42. Клоков В.И. Всенародная борьба в тылу немецко-фашистских оккупантов на Украине. 1941–1945 гг. Историкографический очерк. К., 1978.
43. Коваль М. Історія пам’ятає (кривавий шлях фашистів на Україні) . К. : [б. в.], 1965. 112 с.
44. Ковбасюк Т. Розвиток самостійності учнів основної школи в процесі формування вмінь працювати з історичними джерелами. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2009. № 47. С. 126–133.
45. Ковбасюк Т.Л. Методичні засади використання писемних історичних джерел у навчальній історії України: автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 АПН України, Ін-т педагогіки . К., 2010. 20 с.
46. Ковбасюк Т. Методика експериментального навчання формування вмінь працювати з історичними джерелами учнів основної школи (на прикладі

опорних уроків з курсу історії України, 7 клас) . *Проблеми дидактики історії : збірник наукових праць*. 2010. Випуск 2. С. 107–119.

47. Комар В. Національна політика Польщі на західноукраїнських землях напередодні Другої світової війни. *Історія в школах України*. 1998. № 1.

48. Корчак-Гординський О. Замість вигадок. Українська проблематика в західних політико-дипломатичних джерелах. Документи, рецензії, спогади. Івано-Франківськ, 1994. С. 142

49. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. Львів ; Париж ; Нью-Йорк : Наук. т-во ім. Шевченка у Львові, 1993. 658 с.

50. Куліков В.О. Нові інформаційні технології в історичних дослідженнях. 2005.

51. Курносів А.А. Борьба советских людей в тылу немецко-фашистских оккупантов: (Историография вопроса). *История и историки. Историография истории СССР*. Сб. ст. М., 1965. С. 124–133.

52. Кучер В. Стефанюк Г. Окупаційний режим в дистрикті «Галичина». *Україна в Другій світовій війні: погляд з XXI століття*. / НАН України. Інститут історії України. К. : НВП «Видавництво «Наукова думка України, НАН України, 2010. Кн. 1. С. 392 – 410.

53. Лебедь М. УПА. Її генеза, ріст і дії у визвольній боротьбі українського народу за Українську Самостійну Соборну Державу. Ч. I. Німецька окупація України. [Б. м. в.], 1946.

54. Лисенко О. Друга світова війна як предмет наукових досліджень та феномен історичної пам'яті . *Український історичний журнал*. 2004. № 5. С. 3.

55. Лисенко О. Історіописання Другої світової війни як самостійна субдисципліна . *Україна в роки Другої світової війни: погляд з XXI ст*. Книга перша. К.: Наукова думка, 2010. С. 11, 12.

56. Логунова Т.А. Советская историография народной борьбы в тылу немецко-фашистских войск. 1941–1945. М., 1985. 126 с.

57. Луцький О. Українське культурне життя Галичини під час німецької окупації 1941–1944 рр. *Україна : культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 1997. Вип. 3–4. С. 195–226.
58. Мануїльський Д.З. Українсько-німецькі націоналісти на службі у фашистської Німеччини. К., 1945. 24 с.
59. Марущенко О.В. Українсько-польський конфлікт 1943р. на Волині у вітчизняних історіографічних інтерпретаціях. *Вісник Черкаського університету. Серія Історія*. 2014.
60. Мизак Н. За тебе свята Україно. Південне надзбруччя у визвольних змаганнях ОУН–УПА : кн. 1. Чернівці : Буковина, 1998. 430 с.
61. Мицик Л.М. Сучасна англо–американська історична література про партизанський рух на Україні (1941–1945). *Український історичний журнал*. 1990. № 5. С. 72–82.
62. Наконечний Є. Шоа у Львові: спогади . Вид. 2-е. Львів: Літературна агенція —Піраміда, 2006. 286 с.
63. Організація Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія : істор. нариси / за заг. ред. д-ра іст. наук С. В. Кульчицького. К. : Наук. думка, 2005. 495 с.
64. Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія : Фаховий висновок робочої групи істориків при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА. К., 2005. С. 41.
65. Офіцинський В. Східногалицька періодика 1941–1944 рр. : політичні та культурні аспекти .Ужгород, 1997. 59 с.
66. Петрова А. Окупаційний режим на території Західного Поділля та його особливості (1941-1944 рр.) . *Волинські історичні записки*. Т. 5. 2010. с. 122 – 129.
67. Поїздник І. Окупаційна влада як чинник міжконфесійних відносин на Галичині в 1941–1944 рр. *Архіви окупації : 1941–1944 / упоряд. Н. Маковська*. К. : Академія, 2006. С. 817–823.

68. Польсько-українські стосунки в 1942–1947 роках у документах ОУН та УПА. У 2 т. / відп. ред. та упоряд. В. В'ятрович. Львів, 2011.
69. Пометун О.І. Методика навчання історії в школі . Київ : Генеза, 2005. 328 с.
70. Попов А.Ю. НКВД и партизанское движение. М.: ОЛМА–ПРЕС, 2003. 383 с.
71. Преступные цели – преступные средства. Документы об оккупационной политике фашистской Германии на территории СССР (1941–1944 гг.). М., 1968. С. 49.
72. Прилепішева Ю. А. Археографічна діяльність архівних установ України (1946–1991): автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.06 . Інститут історії України НАН України. К., 2003. 20 с.
73. Редліх Шимон. Разом і нарізно в Бережанах. Поляки, євреї та українці, 1919– 1945. К.: Дух і літера, 2002. 325 с.
74. Руккас А. Бойові дії загонів ОУН у вересні 1939 р. *Дрогобицький краєзнавчий збірник. Спецвипуск до 60-річчя УПА*. Дрогобич, 2002.
75. Русначенко А. М. Народ збурений: Національно-визвольний Рух в Україні й національні Рухи опору в Білорусії, Литві, Естонії у 1940–50-х роках. К. : Унів. вид-во «Пульсари», 2002. 519 с.
76. Сергійчук В. Трагедія Волині: Причини й перебіг польсько-українського конфлікту в роки Другої світової війни. К., 2003.
77. Сливка Ю.Ю. Західна Україна в реакційній політиці польської та української буржуазії (1920–1939). К., 1985.
78. Советская Украина в годы Великой Отечественной войны. 1941–1945: документы и материалы в 3 т. – Т. 1. Украинская ССР в первый период Великой отечественной войны (22 июня 1941 г. – 1942 г.) К.: Наукова думка, 1985. С. 328.
79. Советская Украина в годы Великой Отечественной войны. 1941–1945: документы и материалы в 3 т. – Т. 2. Украинская ССР в период коренного

- перелома в ходе Великой Отечественной войны. К.: Наукова думка, 1985. С. 299–342.
80. Стефанюк Г. Соціальна парадигма українського шкільництва в Галичині у роки німецької окупації (1941–1944 рр.) . Архіви окупації : 1941–1944 / упоряд. Н. Маковська. К. : Академія, 2006. С. 811–817.
81. Стефанюк Г. Українське питання в контексті німецької східної політики (1941–1944). Схід. Аналітично-інформаційний журнал. 2006. № 1 (73). С. 63–66.
82. Сурмач О. Дні кривавих свастик. Греко-католицька церква в період німецького окупаційного режиму в Україні (1941–1944 рр.) . Львів : СПОЛОМ, 2005. 176 с.
83. Українська РСР у Великій Вітчизняній війні радянського Союзу 1941–1945 рр. Т. 2: Радянська Україна в період корінного перелому в ході Великої Вітчизняної війни (листопад 1942 р. – 1943 р.). К. : [б. в.], 1968. 517 с.
84. Українська РСР у Великій Вітчизняній Війні Радянського Союзу 1941–1945 рр. Том 1. Радянська Україна в період відбиття віроломного нападу фашистської Німеччини на СРСР і підготовки умов для корінного перелому в війні (червень 1941 р. – листопад 1942 р.). К. Вид. Політичної літератури України, 1967 р. 553 с.
85. Українське державотворення. Акт 30 червня 1941. Зб. док. і матер. Львів-Київ, 2001. С. 199.
86. Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ столітті. Документи і матеріали / Відповідальний редактор М. Кугутяк. Том. 2. Книга 1: 1939 – 1945. Івано-Франківськ: КПФ —ЛІК, 2009. 600 с.
87. Шкрібляк П. Технологія геноциду . *Гуцульський календар*. 2012. № 17. С. 57–59.
88. Ярош Б. Тоталітарний режим на західноукраїнських землях 30–50-ті рр. ХХ ст. : (історико-політичний аспект) . Луцьк, 1995. 171 с.
89. Ярош Б. Тоталітарний режим на західноукраїнських землях 30–50-ті рр. ХХ ст. : (історико-політичний аспект). Луцьк, 1995. 171 с.

90. Bonusiak W. Małopolska Wschodnia pod rządami Trzeciej Rzeszy . Rzeszów: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Rzeszowie, 1990. 264 s.
91. Kulińska L. Dzieje Komitetu Ziemi Wschodnich na tle losów ludności polskich Kresów w latach 1943 – 1947. Kraków: Oficyna Wydawnicza ABRYS, 2003. T. 2: Dokumenty i materiały zgromadzone przez działaczy i członków KZW. 1063 s.
92. Kulińska L. Dzieje Komitetu Ziemi Wschodnich na tle losów ludności polskich Kresów w latach 1943 – 1947. Kraków: Oficyna Wydawnicza ABRYS, 2002. T. 1. 547 s.
93. Kulińska L. Dzieje Komitetu Ziemi Wschodnich na tle losów ludności polskich Kresów w latach 1943 – 1947. Kraków: Oficyna Wydawnicza ABRYS, 2003. T. 2: Dokumenty i materiały zgromadzone przez działaczy i członków KZW. 1063 s.
94. Olszański T. Kresy kresów – Stanisławów . Warszawa: Wydawnictwo —Iskryll, 2008. 175 s.
95. Redlich S. Razem i osobno. Polacy, Żydzi, Ukraińcy w Brzeżanach. 1919 – 1945 . Sejny, 2008. 258 s.
96. Siemaszko E. Ludobójcze akcje OUN-UPA w lipcu 1943 roku na Wołyniu. Antypolska akcja OUN–UPA 1943–1944: Fakty i interpretacji. Warszawa, 2002.
97. Tomaszewski T. Lwów 1940 – 1944: pejzaż psychologiczny. Warszawa: WIP PAN, 1996. 239 s.
98. Torzecki R. Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej . Warszawa: Wydawnictwo naukowe PWN, 1993. 349 s.
99. Wołoszczuk S. Pokucie – legenda i rzeczywistość . Wrocław, 2000. 189 s.
100. Hryciuk G. Polacy we Lwowie, 1939 – 1944. Życie codzienne . Warszawa, 2000. 432 s.

Матеріали конференцій

101. Вторая мировая война. Матер. науч. конф-ции. В 3-х кн. Кн. 3. М., 1966. С. 5–6.

102. Германский империализм и вторая мировая война. Матер. научн. конф. истории СССР и ГДР в Берлине 14–19 декабря 1950 г. М., 1961. С. 22.

Автореферати

103. Глушенок Н. В. Аграрна політика Німеччини в Рейхскомісаріаті «Україна» 1941–1944 рр. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01.03.03 / Н. В. Глушенок ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. К., 2005. 17 с.

104. Єгрешій О. Суспільно-політична та культурно-просвітницька діяльність єпископа Г. Хомишина (1904–1945 рр.): Автореф. дис. канд. іст. наук: 07.00.01 / Прикарпатський ун-т ім. В. Стефаника. Івано-Франківськ, 2003. 20 с.

Нормативно-правові документи

105. Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. (2002). Том 4. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБКДБ. Книга перша: 1943–1945 рр. Київ: Торонто, 54.

Спомини

106. Спогади старих більшовиків. Колишніх членів КПЗУ та інших громадян з історії рідного краю. ДАІФО, ф. Р–1576, оп. 1, спр. 235 (Савчин П. І.), 3 арк.

Інтернет-ресурси

107. Історична довідка про Державний архів Івано-Франківської області . URL: <http://daifo.if.gov.ua/about/histor-info>.

108. Brzeziński Z. Droga cierpienia. Tekst z protokołu przesłuchania świadka Czesława Hermana. URL: http://stanislawow.net/wspomnienia/herman_droga.htm.

109. Jędryk B. Moje dzieje. URL: http://stanislawow.net/wspomnienia/jedryk_dzieje.htm.

110. Szybalski W. Wspomnienia ze Lwowa w czasie wojny i w czasie okupacji sowieckiej i niemieckiej. URL: <http://home.comcast.net/~julsta/czwojny.htm>.

